

Ehliyet Arızalarından İkraha Şartları ve Kısımları

İsmail BİLGİLİ*

Özet- İslam hukukunda hukuki tasarrufların geçerliliği iradeye bağlıdır. İrade de rıza ve seçme hürriyeti üzerine kurulmuştur. Rızayı yok eden veya seçme hürriyetini sakatlayan ehliyet arızaları, sözlü ve fiili tasarruflara etki eder. Ehliyeti kısıtlayan veya ortadan kaldıran ya da hükümlerin değişmesine sebep olan arızalar, semavi ve müktesep kısımlarına ayrılır. Tehdit ve zor kullanarak kişiyi razı olmadığı bir işi yapmaya veya bir sözü söylemeye mecbur bırakma olarak tarif edilen ikrah, ehliyeti etkileyen müktesep arızalardandır. İkraha ehliyetin aslına zarar vermez. Ancak feshedilebilir sözleşmelerin geçersizliğine hükmedilmesinde etkilidir. İkraha şartlarının gerçekleşmesinin tespitinde hâkimin takdiri esas alınmalıdır.

Anahtar sözcükler: İkraha, Ehliyet, Tasarruf, İrade.

Abstract -Conditions and Parts of Duress, Which one of the Injured Competences- In the Islamic law, the validity of legal acts depends on will. The will founded on the consent and freedom of choice. The injured competence that destroys the consent or failures the freedom of choice acts verbal and actual power of disposition. The injured competence that restrict or eliminate or change the cause of the defect, go into division as celestial and acquired. Duress which defines as "any unlawful threat or coercion used... to induce another to act or not act in a manner they otherwise would not or would is from that effects competence acquired. Duress does not impair the original of competence. However, it is effective in the invalidity of the contracts to be terminated rule. In the determination of the fulfillment of the requirements' duress should be based on judge's discretion.

Key words: Duress, Competence (capacity), Legal acts, Will.

Giriş

Teklifte kolaylık ilkesini benimseyen İslam hukuku, ferdin tasarruflarını değerlendirirken irade, seçme hürriyeti (ihtiyar) ve rızaya önem vermiş, beyan edilen iradenin geçerli bir hukukî sonuç doğurabilmesi için beyanda bulunan kişinin ehliyetinin bulunması, ayrıca iç irade ile dış iradenin birbirine uygunluğu şartlarını aramıştır¹. Bu şartların tam olarak bulunduğu sözlü ve fiili bütün işlemlerin hukuken geçerli ve bağlayıcı olacağını belirtmiştir. Bundan dolayı

* Yrd. Doç. Dr. Artvin Çoruh Üniversitesi Eğitim Fakültesi DKAB Eğitimi Bölümü.

¹ Ali Bardakoğlu, "İkraha", *DİA*, İstanbul 2000, XXIV/ 32.

insan, herhangi bir baskı ve zorunluluk olmaksızın hür iradesi ve kendi rızasıyla yapmayı tercih ettiği sözlü ve fiili tüm işlemlerin hukuki sonucundan sorumlu tutulur. İrade, seçme hürriyeti ve rızayı olumsuz yönde etkileyip kısmen veya tamamen ortadan kaldıran ya da daraltan semavi ve müktesep arızalar, hukuki sorumluluğu hafifleten sebeplerdendir. İnsan iradesinin etkin olduğu müktesep arızalar ile etkili olmadığı semavi arızalar eda ehliyetini sınırlandırmakta hukuken bazı tasarrufların geçersizliğine sebep olmaktadır.

Müktesep arızalardan kabul edilip insan iradesinin etkin olduğu ikrah, mükellefin gönül hoşnutluğu ile yapmadığı, normal şartlarda yapmayı tercih etmediği hususlarda sözlü ve fiili işlemlere etkisi usul ve furu konusu olarak ele alınmıştır. Biz de konuyu güncelleme ve hukukçular arasındaki yaklaşım farklılığının özünü yakalama açısından ehliyet arızalarından kabul edilen ikrahın şartlarını, kısımlarını, ehliyete etkisini ve ikrah altında gerçekleşen işlemlerin hukuki yönden bağlayıcılığını inceleyeceğiz. İkrahın bilinmesine katkı sağlayacak ehliyet ve ehliyete arız olan durumlara ise ikrahtan önce kısaca yer vereceğiz.

I. Ehliyet ve Ehliyete Arız Olan Haller

İslam hukukunda hürriyet asıldır; özel ve tüzel kişilik için geniş bir hürriyet öngörülmüştür. Hürriyetin kısıtlanması ve sınırlandırılması ise istisnaidir. Bir başkasının hakkı zayi edilmeyip ihlali söz konusu olmadıktan sonra hukuki netice doğuran işlemlerde bulunulabilir.

A. Ehliyet

İnsanın hukuki netice doğuran bir tasarrufundan sorumlu tutulması, ehil olmasına bağlıdır. İnsan, ehil olmadığı ve güç yetiremediği şeylerden sorumlu tutulamaz. Sözlü ve fiili tasarruflarda sorumluluk için anlama ve kavrama özelliğinin işareti olan akıl, bedeni olgunluk anlamında da buluş şart koşulmuştur².

1. Ehliyetin Tanımı

Yetki, liyakat ve elverişlilik anlamında olan³ ehliyet, kişinin leh ve aleyhine olan hakları gerçekleştirebilme salahiyetidir⁴. Bir işi yapmaya yeterli ve

² Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ min İlmi'l-Usûl*, I-II, Mısır 1322, I/83-84; Âmidî, Seyfuddin Ebi'l-Hasan Alî b. Ebi Alî b. Muhammed, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, I-IV, trs, I/138-139; Zuhaylî, Vehbe, *Usûlu'l-Fıkhü'l-İslâmî*, I-II, Dımişk 1406/1986, I/158-159.

³ Ebû Ceyb, Sa'dî, *el-Kâmûsu'l-Fıkhîy Luğaten ve Istilâhan*, Dımişk 1408/1988, 29; Heyet, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, I-II, İstanbul trs, I/32.

elverişli olan kişi için “Fılan kişi bu işe ehildir.” denilir⁵. İslam Hukukunda ehliyet, “Şari’in şahısta takdir ettiği ve onu şer’î hitabı anlamaya uygun bir mahal haline getiren sıfattır”⁶ şeklinde tarif edilmektedir.

Ehliyet, insanda zamanla olgunlaşan akıl ve beden gelişimine bağlı bir vasıftır. Şahıs, bu gelişimiyle önce lehine sonra aleyhine bir takım hakların sabit olmasına, sonra bazı muamele ve tasarruflarının sıhhatine, en sonunda da hukukun gereklerini ihlalden sorumluluk, taahhüt ve bağlantıları sebebiyle borçlanmaya ehil hale gelir.

Ehliyet, usul açısından kişinin şer’î hüküm ile olan ilişkisini, fûru açısından ise bir tasarrufun dini ve hukuki hüküm doğurmasının veya geçerliliğinin ön şartını ifade ettiğinden, fıkhu usul ve fûruunu yakından ilgilendirir. Ehliyet konusu, fûru’un alt bölümlerini de yakından ilgilendirdiği için klasik fıkıh kitaplarında ele alınan her konu kişi ehliyetinin tür ve devrelerine, ehliyeti daraltan veya ortadan kaldıran sebeplere (avârizu’l-ehliyye) göre de ayrıca incelenir. Fûruda ele alınan ehliyet, usuldeki ehliyetle ilgili kuralların ve metodolojik yaklaşımın uygulaması mahiyetindedir⁷.

2. Ehliyetin Safhaları

İnsan, cenin devresinden başlayarak sağ olarak doğumuna kadar eksik vücûb ehliyetine, doğumundan ölümüne, hatta ölümünden sonra borçları verilip vasiyetleri yerine getirilinceye kadar da tam vücûb ehliyetine sahiptir⁸. Temyiz çağına ulaşıncaya eksik eda ehliyetine sahip olan insan, ergenlik ve rüşd çağına varınca da tam eda ehliyetine ulaşır.

a) Vücûb Ehliyeti

Modern hukukta “medeni haklardan istifade etme ehliyeti”ne denk gelen⁹ vücûb ehliyeti, haklara sahip olabilme ve borçlar altına girebilmeye ilzam (borç-

⁴ Kal’acî, Muhammed Revvâs-Kuneybî, Hamid Sadık, *Mu’cemu Luğati Fukahâi Arabî İngilizî*, Beyrut 1408/1988, 96; Ebû Ceyb, 29; Zuhaylî, I/163.

⁵ Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Fıkhü’l-İslâmî fî Sevibihi’l-Cedîd (el-Medhalu’l-Fıkhî’l-Âmm)*, I-III, Dimeşk 1967-68, II/736; Zeydân, Abdulkarim, *el-Vecîz fî Usûli’l-Fıkh*, Bağdat 1973, 92.

⁶ Zerkâ, II/737.

⁷ Ali Bardakoğlu, “Ehliyet”, *DİA*, İstanbul 1994, X/534.

⁸ Bilmen, Ömer Nasûhi, *Hukuki İslamiyye ve İstilahâtı Fıkhîyye Kamusu*, I-VIII, İstanbul 1985, I/227-8.

⁹ Fahrettin Atar, *Fıkıh Usulü*, İstanbul 1988, 143; Bardakoğlu, “Ehliyet”, X/534.

landırmaya) ve iltizama (borçlanmaya) salahiyetli olma halidir¹⁰. Vücûb ehliyetinin özünü kişilerin haklardan faydalanması oluşturur. Vücûb ehliyetinin kişiyi borçlandırması yönü ise daha çok üçüncü şahısların haklarını koruma amacına yöneliktir¹¹. Vücûb ehliyeti insanın varlığıyla sabit olup ölümüyle son bulur. Hatta Hanefilere göre vücûb ehliyeti, şahsın ölümünden sonra borçları ödenip vasiyetleri yerine getirilinceye kadar devam eder. Vücûb ehliyetine hayatta olan her insan sahiptir¹².

Vücûb ehliyetinin dayanağı ve sebebi, zimmet ve hukuki kişiliktir¹³. Zimmet, varlığı kabul edilen bir kap gibi takdiri ve itibaridir. Zimmet, aynı zamanda hayatta olan her insanda var kabul edilen, şahsı borçlanmaya ehil kılan vücûb ehliyetinin ikinci unsuru (tam vücûb ehliyeti)¹⁴ için kanun koyucu tarafından takdir edilen bir mahaldir¹⁵. Birisi için “Filanın zimmetinde şu kadar meblağ var” denilince zimmetinin o kadar borç ile meşgul olduğu anlaşılır. Zimmet için ayrıca bulûğ, akıl, temyiz gibi bedeni ve ruhi yetişkinlik aranmaz¹⁶.

Vücûb ehliyeti eksik ve tam kısımlarına ayrılır. Sadece neseb, miras, vasiyet gibi lehine bir takım hakların sübutuna ehil olan ana karnındaki çocuğun (cenin) vücûb ehliyeti eksiktir. Doğumdan itibaren ise vücûb ehliyeti tamdır. İnsan, tam vücûb ehliyetiyle haklardan istifade etme ve borçlanmaya ehil kabul edilir¹⁷.

¹⁰ Şaban, Zekiyüddin, *Usûlu'l-Fikhi'l-İslâmî*, Bingazi 1955, 278; Zuhaylî, I/163; Zeydân, 92; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, I-III, İstanbul 1991, I/179; Bardakoğlu, “Ehliyet”, X/534.

¹¹ Bardakoğlu, “Ehliyet”, X/534.

¹² Karadâğî, Ali Muhyiddîn Ali, *Mebdeu'r-Rızâ fi'l-Ukûd Dirâse Mukârine fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, I-II, Beyrut 1406/1985, I/265; Şaban, 278; Zeydân, 92; Bardakoğlu, “Ehliyet”, X/535.

¹³ Gazzalî, I/84; Bardakoğlu, “Ehliyet”, X/536.

¹⁴ Eksik vücûb ehliyeti ile zimmet sabit olmaz. Zimmet tam vücûb ehliyeti ile sabit olur. Bkz: Zerkâ, II/741; Dir'ân, Abdullah, *el-Medhal li'l-Fikhi'l-İslâmî Târihuh-Kavâiduh-Mebâduhu'l-Âmme*, Mekke 1413/1993, 429.

¹⁵ Serahsî, Şemsu'l-Eimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Usûl*, I-II, Beyrut 1973, II/333-334; Karâfî, Şihâbuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Mısrî el-Mâlikî, *Furûk*, I-IV, Beyrut trs, III/231; Muhammed Alî İbn Hüseyin el-Mekkî el-Mâlikî, *Tehzîbu'l-Furûk ve'l-Kavâidu's-Seniyye fi Esrâri'l-Fikhiyye* (Karâfî'nin “Furûk”unun yanında), I-IV, Beyrut trs, III/237; Molla Hüsrev, Muhammed b. Ferâmuz, *Mirkâtu'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl*, İstanbul 1291, 32; Zerkâ, II/741; Zuhaylî, I/163; Dir'ân, 429.

¹⁶ Şaban, 278; Zuhaylî, I/163; Bardakoğlu, “Ehliyet”, X/534.

¹⁷ Zerkâ, II/740; Şaban, 278; Bardakoğlu, “Ehliyet”, X/535.

b) Edâ Ehliyeti

Modern hukukta “*medeni hakları kullanma ehliyeti*”ne tekabül eden edâ ehliyeti, kişiyi sorumlu kılacak hukuken geçerli fiiller işleme ve kendisinden ilzam edici/bağlayıcı işlemler meydana gelme yetkisidir¹⁸. Edâ ehliyeti, kişinin vücûb ehliyeti sebebiyle faydalanmaya ehil olduğu hakları bizzat kullanmasını, hak ve borçlar doğurabilecek şekilde hukuki işlem yapabilmesini ifade ettiğinden “muamele, mübâşeret, tasarruf, fiil ehliyeti” şeklinde de isimlendirilir¹⁹.

Edâ ehliyetinin temelini temyiz kudretinin varlığı oluşturur ki, bu da akıldır. Akıl nâkıs olduğunda edâ ehliyeti eksik; kâmil olduğunda ise tam olur. Akıl bulunmadığında edâ ehliyetinden söz edilmez. Şahsın namaz, oruç gibi ibadetlerinin veya akitler gibi hukuki sonuç doğuracak medeni işlemlerinin kanun koyucu tarafından geçerli sayılması, idrak ve muhakeme kabiliyetinin varlığına bağlıdır. Bu da failin ve üçüncü kişilerin haklarını korumaya yönelik bir önlem olarak görülür. Fail de böylece yaptığı işin neticesine yönelik bir anlayış ve kastın sahibi olabilir²⁰.

Edâ ehliyeti insan hayatının başlangıcında bulunmazken, şahsın anlama ve kavrama kabiliyeti ile bedeni gelişimine bağlı olarak ortaya çıkar. Temyiz dönemine ulaştığında edâ ehliyeti eksik/nakıstır. Beden ve akıl yönüyle gelişim tamamlandığında yani baliğ ve reşit olduğunda edâ ehliyeti tam/kâmil hale gelir²¹. İmam Şafî (204/819)'ye göre şahsın tasarruflarının geçerliliği için akli olgunluk yeterlidir²².

İslam hukukunda bulûğun edâ ehliyetine doğrudan bir etkisi yoktur. Fakat bulûğa eren kişi, yeteri derecede akli olgunluğa eriştiği kabul edildiğinden tam edâ ehliyeti sahibi olduğuna hükmedilir²³. Bulûğa eriştiği halde akli olgunluğun bulunmaması kişinin hukuki işlemler açısından nakıs edâ ehliyetli mümeyyiz çocuk hükmünde kabul edilmesini sağlar²⁴. Neticede edâ ehliyeti sayesinde insan, hukuki sonuç doğuran işlemlerde bulunup alacaklı ve borçlu olur.

¹⁸ Karadâğî, I/271; Şaban, 250; Atar, 144.

¹⁹ Bardakoğlu, “Ehliyet”, X/536.

²⁰ Zerkâ, II/742-743; Şaban, 279; Zuhaylî, I/164; Bardakoğlu, “Ehliyet”, X/536.

²¹ Serahsi, II/340-341; Karadâğî, I/272-273; Orhan Çeker, *İslam Hukukunda Çocuk*, İstanbul 1990, 74.

²² Şafî, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, I-VII, Kahire 1388/1968, III/235.

²³ Âmidî, I/139; Molla Hüsrev, 32; H.Yunus Apaydın, *İslam Hukukunda Hukuki İşlemlerin Hükümsüzlüğü* (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1989, 27; Çeker,100; Bardakoğlu, “Ehliyet”, X/537.

²⁴ Apaydın, 28; Atar, 144. Vücûb ve edâ ehliyeti hakkında geniş bilgi için bkz: Karadâğî, I/264-315.

Vücûb ve eda ehliyetinin hür irade ile kullanılması hukuken hedeflenmekle birlikte, bazen ehliyete tesir eden dış etkenler olabilmektedir. Bunlar ehliyetin ayıpları, arızaları olarak nitelendirilmektedir.

B. Ehliyet Arızaları

Arıza, aslında bulunmadığı halde sonradan meydana gelen şey demektir. İslam hukukunda sonradan meydana gelip kişinin ehliyetini daraltan veya ortadan kaldıran sebeplere “ehliyet arızaları” denir²⁵. İnsanın hür irade ve ihtiyarıyla tasarrufta bulunmasına engel olan, ehliyeti tamamlandıktan sonra onu daraltan, eksilten, yok eden ya da ehliyetini etkilemeyen ancak kendisiyle ilgili bazı hükümlerin değişmesine neden olan ehliyet arızaları, meydana gelişlerine göre “semavî” ve “müktesep” arızalar şeklinde iki kısımda incelenir²⁶.

Semavî arızalar, Şari’ tarafından insanın iradesi dışında belirlendiğinden semaya izafe edilerek isimlendirilmiştir. Semavî arızaların oluşumunda kişinin rıza ve seçme hürriyeti bulunmadığından bu tür arızalara “gayr-i iradî arızalar” da denilir. Akıl hastalığı (delilik/cunûn), akıl zayıflığı (bunama/ateh), ölümle sonuçlanan hastalık (maradu’l-mevt), bayılma (iğmâ), uyku (nevm), kölelik (rıkk), çocukluk (küçüklük/sığar), unutmama (nisyan), ölüm (mevt) ve kadınlara mahsus olmak üzere ay hali (regl/hayız) ve lohusalık (nifas) semavî arızalardan sayılmaktadır²⁷.

Müktesep arızalar, mükellefin veya üçüncü kişinin irade ve ihtiyarıyla oluşur. Bu sebeple müktesep arızalara “iradî arızalar” da denilir. Sarhoşluk (sekr), harcamalarda tedbirsizlik (sefeh), borçluluk, iflas, yolculuk (sefer), bilmemek (cehl), yanılmama (hata), ciddiyetsizlik (hezl) ve zorlama (ikrah) müktesep arızalardandır²⁸.

Ehliyete arız olup onu daraltan veya ortadan kaldıran sebeplerin aslında akıl hastalığı, akıl zayıflığı, uyku, baygınlık, ölümle sonuçlanan hastalık, sarhoşluk, harcamalarda dengesizlik, borçluluk, iflas ve kölelikten ibaret olduğu; yolculuk, çocukluk, cehalet (bilmeme), unutmama, ciddiyetsizlik, yanılmama, hayız ve nifas hali ile *ikrah*ın gerçekte ehliyet arızalarından olmadığı belirtilmekte-

²⁵ Zerkâ, II/799; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, I-VIII, Dımışk 1989, IV/127; a.mlf., *Usûl*, I/168; M. Akif Aydın, “Avârız”, *DİA*, İstanbul 1991, IV/108; Karaman, I/189.

²⁶ Zerkâ, II/799; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV/127; a.mlf., *Usûl*, I/168; Zeydân, *Vecîz*, 100; *el-Medhal li Dirâseti's-Şerîati'l-İslamiyye*, 265; Aydın, IV/108; Atar, 147; Şaban, 281-282.

²⁷ Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Keşfu'l-Esrâr Şerhu'l-Musannif ale'l-Menâr*, I-II, Beyrut 1406/1986, II/520; Zerkâ, II/799; Zeydân, *Vecîz*, 101; Medhal, 265; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV/127; Karaman, I/189; Atar, 147.

²⁸ Nesefî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/520; Zerkâ, II/799; Zeydân, *Vecîz*, 101; Medhal, 260; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, IV/127; a.mlf., *Usûl*, I/177 vd; Atar, 152; Bardakoğlu, “Ehliyet”, X/538; Aydın, IV/108.

dir²⁹. Bu tasnif günümüz İslam hukukçuları tarafından kuvvetli bir kanaat olarak savunulmaktadır³⁰. Zira semavî ve müktesep arızalardan sayılan bu hallerin bir kısmı arıza tanımına tam uymamakta, hayatın veya kişinin cinsiyetinin tabii seyri içinde yer almaktadır³¹. Mesela çocukluk, her insanın geçirdiği tabii bir devredir. Çocukluk insana sonradan arız olarak mevcut ehliyetine tesir etmiş değildir³². Fakat önceki devir İslam hukukçularının yaptıkları tasnifte günümüz hukukçularının bir kısmının ehliyet arızası olarak kabul etmedikleri hususları, ehliyete müessir hallerden kabul ettikleri görülmekte olup klasik fıkıh ve usul kitaplarında yukarıda belirttiğimiz hususların tamamı ehliyete arız olan haller olarak kaydedilmektedir. Bu durum, sonradan arız olan hallerin kişinin hukuki tasarruflarına haram, farz, mubah veya ruhsat yönüyle etkili olması sebebiyledir³³. Zira yukarıda ifade edilen hususlar, netice itibarıyla kişilerin dini ve hukuki tasarruflarına etkide bulunmakta, hükmün değişmesine sebep olmaktadır.

Ehliyete arız olan sebeplerden her birinin kaynağı ve mahiyeti farklı olduğundan dini ve hukuki açıdan doğuracakları sonuç itibarıyla sözlü-fiili tasarruflar, ibadetler-hukuki işlemler gibi bir takım ayırımlar yapılarak incelenir³⁴. Şimdi de asıl konumuz olan ikrah üzerinde duralım.

II. İkraha Şartları Ve Kısımları

İkraha tanımını, şartlarını, rükünlerini ve kısımlarını ele alacağımız bu bölümde konuyu usul ve furu açısından inceleyeceğiz.

A. İkraha Tanımı

“*Krah*” sülasi mücerred fiilin if’al babından mastarı olan ikrah, kişiyi baskı altında tutarak rızası olmadığı bir işi yapmaya veya bir sözü söylemeye zorlanmaktır³⁵. Fiil sözlükte; istememek, hoşlanmamak, gönül hoşnutluğu içerisinde bulunmamak, tiksilmek, sevmemek ve bir şeyi rıza göstermeksizin iste-

²⁹ Aydın, IV/108. Ehliyet arızalarından kabul edildiği halde gerçekte ehliyete tesir etmeyen haller ve izahları için bkz: Zerkâ, II/811-815; Karaman, I/190.

³⁰ Zerkâ, II/811-812; Senhûrî, Abdurrezzâk Ahmed, Nazariyyetu'l-Akd, Beyrut, ts, 346.

³¹ Bardakoğlu, “Ehliyet”, X/538.

³² Zerkâ, II/812 dipnotta; Karaman, I/190.

³³ Nesefî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/570.

³⁴ Bardakoğlu, “Ehliyet”, X/539. Geniş bilgi için bkz: Serahsî, II/341-353; Molla Hüsrev, 32-37.

³⁵ Zeylâî, Fahrüddîn Osman b. Ali, *Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik*, I-VI, Beyrut 1313, V/181; Cürçânî, es-Seyyîd eş-Şerîf Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rifât*, trs, 33; İbn Abidîn, Muhammed Emin, *Nesemâtu'l-Eshâr*, İstanbul 1300, 292; Bilmen, VII/270; İbn Mübârek, Cemîl Muhammed, *Nazariyyetu'z-Zarureti's-Şer'iyye Hududuha ve Davâbituha*, 1408/1988, 86; Ebû Ceyb, 317; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, V/386.

meyerek yapmak anlamına gelmektedir³⁶. Fıkıh ilminde mükellefin fiillerine yönelik hükümlerden olan mekruh, insan tabiatının veya aklın beğenmeyip hoşlanmadığı hususlar için kullanılır³⁷.

“*Krh*” fiili Kur’ân-ı Kerim’de hoşnut olmama, istememe, bir işin zor ve ağır gelmesi, çirkin ve tiksindirici olması gibi anlamlarda³⁸ daha çok sülasi kökte kullanılır. Kelimenin if’al babında geçtiği ayetlerde ise dinde zorlamanın bulunmadığı, inkâra zorlanan müminlere inkâr sözünün iman açısından zarar vermediği, kadınların mal gibi mirasa konu edilmeye zorlanmasının çirkinliği, baskı altında işlenen günahlarda Allah’ın bağışlayıcı ve merhametli olduğu üzerinde durulur³⁹.

Hadislerde de insanların küfür teşkil eden sözleri söylemeye veya Müslüman olmaya icbar edilmesinin, evlenme, boşama, alım satım gibi hukukî işlemlerde bulunmaya zorlanmasının dünyevî ve uhrevî sonuçlarına ışık tutacak bazı açıklamaların yer aldığı görülür⁴⁰. Bunlar arasında belki de en dikkat çekici olanı ümmetten hatanın, unutmanın ve zorlandıkları şeylerin kaldırıldığını veya affedildiğini bildiren hadis⁴¹ ve bunun etrafında cereyan eden tartışmalardır. Bu ayet ve hadisler, sonraki dönemde ikrahın terim olarak tanım ve mahiyeti, sözlü ve fiilî tasarruflara etkisi konusunda zengin bir hukuk doktrini geliştiren ve bunu inanç ve ibadetlerden ceza ve borçlar hukukuna kadar hayatın her alanına uygulayan İslâm âlimleri için önemli bir hareket noktası teşkil etmiştir⁴².

İslam Hukukunun usul ve fûru kitaplarında ikrahla ilgili pek çok tanım bulunmaktadır. Bu tanımlar birbirine yakın olup özünde kişinin arzu etmediği şeyi yapmaya zorlanması bulunmaktadır. Yapılan tanımlarda, ikrahın meşakkat ile birlikte kişinin kendini bir işe zorlaması anlamını taşıdığı gibi bir başkası

³⁶ Mutarrızî, Ebu’l-Feth Nasıruddîn, *el-Muğrib fi Tertibi’l-Mu’rib* (Tahkik: Mahmud Fâhûrî - Abdulhamid Muhtâr), I-II, Halep 1399/1979, II/217; Halebî, İbrahim b. Muhammed, *Mülteka’l-Ebhûr*, İstanbul trs, 382; Zebîdî, Muhibbiddîn Ebu’l-Feyz es-Seyyid Muhammed Murtaza el-Hüseynî el-Vasîfî, *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, I-X, Mısır 1306, IX/408; Ebû Ceyb, 317; Heyet, *Mu’cem*, II/785.

³⁷ Bardakoğlu, “İkrah”, XXIV/30.

³⁸ Bakara, 2/216; Enfal, 8/8; Tevbe, 9/33, 46, 81; Ahkâf, 46/15; Muhammed, 47/9, 26; Hucurât, 49/12.

³⁹ Bakara, 2/256; Nisa, 4/19; Yunus, 10/99; Nahl, 16/106; Tâhâ, 20/73; Nûr, 24/33.

⁴⁰ Buhârî, İkrah, 1-7; İbn Mâce, Talak, 16.

⁴¹ İbn Mâce, Talak, 16.

⁴² Bardakoğlu, “İkrah”, XXIV/31.

tarafından zorlanması anlamına geldiği de belirtilmektedir⁴³. İkraha ilgili ayrıca şu tanımlar da yapılmıştır;

“Bir kimsenin razı olmayacağı ve kendi iradesi ile yapmayı tercih etmeyeceği bir işi gerçekleştirme zorunda bırakılmasıdır⁴⁴.”

“İkraha, hissi olarak yani ölüm, dövme, hapis ve malını yok etme gibi maddi bir takım fiiller sebebiyle bilinen ve gerçekleşen hususlardır⁴⁵.”

“İkraha, kişinin gönül hoşnutluğu olmaksızın, bir başkasının baskısıyla işlediği rızasını yok edip seçme hürriyetini bozan fakat ehliyet ve sorumluluğu düşürmeyen zorlamaya denir⁴⁶.”

“Zorlayanın, şiddetli dövme, boğma, ölümle tehdit etme, bir uzvu kesme, malının çoğunu telef etme veya gasp etme, uzun müddetle hapsedme, tehdit amaçlı suda boğma teşebbüsü, tehciye (sürgüne) zorlama ve benzeri zarar verici bir şeye güç yetirmesi, zorlananın da yapılan tehdidin gerçekleştirilebileceğini galip zanla bilmesi ve zararı uzaklaştırmaya güç yetiremeyip zorlayandan kaçamaması ve ondan sakınmaması haline ikraha denir⁴⁷.”

Yapılan bu tarifler, zorla yaptırılmak istenen şeyin bir “fiil” olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tariflerin bir kısmında zorla yaptırılmak istenen husus için sözlü ve fiili tasarrufları kapsayacak şekilde “şey” lafzı kullanılmışsa da sözlü tasarruflara belirgin olarak değinilmemiştir. Sözlü tasarruflara yer verilmemesinin sebebini de İslam hukukçularının bir kısmının, ikrahaın sözlü tasarruflara tesir etmediği doğrultusundaki kanaatleri oluşturmaktadır⁴⁸. İkrahaın sözlü ve fiili tasarruflara etkisini de içine alacak şekilde şu tarif yapılmıştır:

“Bir kimseyi tehdit ile korkutarak rızası olmaksızın bir sözü söylemeye veya bir işi işlemeye haksız yere sevk etmektir⁴⁹.”

⁴³ Cevherî, İsmail b. Hammâd, *Tâcu'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, Beyrut 1410/1980, VI/2247; Rağıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Paliz 1342, 429; Nesefî, Necduddîn Ebi Hafs Ömer b. Muhammed, *Tilbetü't-Talebe fi'l-İstılâhâtî'l-Fikhiyye*, Beyrut 1416/1995, 322; İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânu'l-Arab*, Birinci Baskı 1303; XIII/534; Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed b. Ali, *el-Misbâhu'l-Münîr*, Lübnan 1990, 203; Zebîdî, IX/408.

⁴⁴ Zuhaylî, *Nazariyyetu'z-Zarureti's-Şer'iyye*, Beyrut, 1402/1982, 86.

⁴⁵ İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd, *el-Muhallâ*, I-XIII, Mısır, 1387/1967, IX/259.

⁴⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, I-XXX, İstanbul 1403/1983, XXIV/38.

⁴⁷ Makdisî, Ebu'n-Necâ Şerefuddîn Musa, *el-İknâ' fi Fıkhı'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, I-IV, Beyrut trs, IV/4.

⁴⁸ İbn Hazm, IX/258.

⁴⁹ Bilmen, VII/270.

İkrah için yapılan bu tarif, yapılan tehdidin gerçekleştirilebilmesi ve defedilememesi yönünü kapsamadığından eksik kalmaktadır. İkrahin terim anlamı için yukarıda verdiğimiz tariflerden hareketle şunu söyleyebiliriz: “*İkrah, tehdidini gerçekleştirmeye güç yetirebilen bir şahsın, tehdidin yerine getirileceğine zannı galip ile kanaat getiren ve o tehditten sakınmaya güç yetiremeyip korkar hale gelen bir diğer şahsı kendi rıza ve ihtiyarıyla yapmayı seçmeyeceği bir işi yapmaya veya bir sözü söyletmeye haksız yere sevk etmesidir.*”

Tarifin anlaşılmasına katkı sağlayacak bazı açıklamalara yer verelim:

“İş” kelimesi Arapçada herhangi bir fiil için kullanılmaktadır. Fiil de hem söz, hem de davranış yerine geçmektedir. Zira fiil lisanın ameli olan söz ile azaların ameli olan davranışları da kapsamaktadır. Neticede “iş” kelimesi lafızdaki ikrar için kullanıldığı gibi, bir malın heder edilmesinde azaların ameli/davranışları için de kullanılır⁵⁰.

“*Haksız yere*” denmesi, haklı olarak yapılan icbarın ikrah olmadığını belirtmek içindir. Bir kimsenin namaz kılmak, borcunu ödemek, eşinin nafakasını sağlamak gibi yapması hukuken vacip olan bir işe zorlanması ikrah değil, icbardır. İkrahin, zorlamaya konu olan şey açısından ikiye ayrılıp terim anlamındaki ikraha “*haksız ikrah*”, icbara da “*haklı ikrah*” denmesi birinci tür ikrahtaki hukuka aykırılık unsuruna vurgu içindir⁵¹. Mesela, borçlunun borcunu ödeyebilmesi için satması gereken malını kendi isteğiyle değil de hâkim baskısıyla satması, ikrah hali olarak değerlendirilmez. Zira borçlu (zorlanan) hak sahibinin hakkını ifadan kaçınmıştır⁵².

“*Korkar hale gelmek*”, ifadesi, baskı altında olan şahsın yapılan tehdidin gerçekleşebileceğine olan kanaati sebebiyle endişelenmesi, tedirgin hale gelmesidir⁵³.

“*Rıza*”, bir şeyi arzu etmek, istemek, içten gönül hoşnutluğuyla kabul etmek demektir. “*İhtiyar*” ise seçme hürriyeti, bir şeyi yapıp yapmamadaki tercihtir⁵⁴.

⁵⁰ Ali Haydar Efendi, *Dürrü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, İstanbul 1330, III/15.

⁵¹ Bardakoğlu, “İkrah”, XXII/32-3.

⁵² Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1405/1986, X/184; Nesefî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/573; İbn Emîrî'l-Hâc, *et-Takrîr ve't-Tahbîr*, Birinci Baskı 1316, II/207; Ali Haydar, III/15.

⁵³ Ali Haydar, III/16.

⁵⁴ Şaban, 286.

B. İkraha Rükünleri

İkraha gerçekleşmesi için gerekli rükünler şunlardır:

Mükrih: Zorlayan, icbar edendir. Şahsı baskı altında tutarak zorla bir iş yaptıran veya bir söz söyleten kişi.

Mükreh: Zorlanan, icbar olunandır. Baskı altında kalarak zorla bir iş yaptırılan veya bir söz söyletilen kişi.

Mükrehun Aleyh: İkraha konu olan zorla yaptırılan şeydir. Baskı altında olan kişiye zorla yaptırılmak istenen, birini öldürme veya malı yok etmeyi temin eden fiil ya da dinden dönmeyi veya hanımını boşamayı sağlayan sözdür.

Mükrehun Bih: Şahsı baskı altına tutmak için öne sürülen vasıta, tehdit türüdür. Baskı altında olan bir şahsın istenilen davranışta bulunmadığı takdirde ölüm, sürgün, bir uzvunu telef etme gibi zarar, sıkıntı ve endişe verici hususlardır.

C. İkraha Şartları

İkraha gerçekleşmesinde bir takım şartlar aranır. Bu şartların gerçekleşmesi, ikraha ile ilgili hükümlerin doğmasına sebep olur. İkraha oluşabilmesinde aranan şartları, -ikraha rükünleriyle doğrudan bağlantısı olduğu için- “mükrih, mükreh, mükrehun aleyh ve mükrehun bih” ile ilgili şartlar başlıkları altında ele alacağız.

1. Mükrih (Zorlayan) İle İlgili Şartlar

a) Zorlayan, tehdidini yerine getirebilecek seviyede güç sahibi olmalıdır⁵⁵. İkraha, ancak tehdit edilen unsurun gerçekleşebilmesi durumunda gerçekleşir. Tehdidin gerçekleşmeyeceği zorlama ikraha değildir.

Zorlayanın muktedir olmasında itibar edilen nokta, yaptırım gücüne sahip olması ve neticede tehdidini gerçekleştirebilecek konumda bulunmasıdır. Zorlayan, otorite ve idare sahibi sultan yani devlet başkanı gibi gücü ve konu-

⁵⁵ Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekir b. Mes'ûd, *Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbi's-Şerâi'*, Beyrut 1986, VII/176; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed, *el-Muğni*, Mısır trs, VII/119; Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref, *Muğni'l-Muhtâc*, Beyrut trs, III/289; Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*, Kahire 1370/1951, II/104; İbnü'l-Hümâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdulvahid, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, Beyrut 1315, VII/293; Ali Haydar, III/103; Zeydân, *Vecîz*, 135; Karadâğî, I/426.

mundan sakınılan otoriter bir kişi olabileceği gibi herhangi bir zalim ve zorba kişi de olabilir⁵⁶.

Ebu Hanife (150/767) sadece devlet başkanının zorlamasını ikrah olarak kabul etmekte devlet başkanı ve benzeri yöneticiler haricindekilerin ikrahını geçersiz saymaktadır. Zira Ebu Hanife'ye göre şahıslardan gelecek tehdit devlet tarafından önenebilir⁵⁷. Bu sebeple muktedir olmayanların tehdidi gerçekleştirme imkânı da olmaz. Zira zorlanan, yetkililerden yardım isteyerek kurtulabilir. Fakat zorlayan, sultan ve benzeri otorite sahibi biri ise zorlananın kurtulma imkânı yoktur⁵⁸.

İmam Muhammed (189/805) ve Ebu Yusuf (182/798)'un da dâhil olduğu cumhura göre ise devlet başkanı veya yönetici olmayanların ikrahı geçerlidir. Zira ikrah, arzu edilmeyen bir işi yapmaya veya bir sözü söyletme hususunda yapılan tehdit olduğu ve bu tehdidi güç, kuvvet ve imkân sahibi herkes gerçekleştirebileceği için yöneticilerin dışındaki zorba ve zalimlerin tehdidi de ikrah olarak kabul edilir⁵⁹. Bu farklı yaklaşım delillerin farklılığından değil, asır ve zaman farklılığından kaynaklandığı belirtilmektedir. Ebu Hanife zamanında sultandan başkasının gerçek anlamda güç, kuvvet ve otoritesi bulunmaması, yöneticilerden başka herhangi birinin tehdidinin ikrah olarak kabul edilmeyeceği doğrultusundaki kanaati oluşturmuştu. Fakat İmameyn zamanında otorite boşluğundan istifade edilerek, haksızlıkların kolayca işlenmeye başlanması ve her zorbanın istediğini yapabilme fırsatı elde etmesiyle yönetici olmayanların tehdidinin ikrahı sabit kılması yönünde görüş beyan edilmiştir. Uygulama da İmameynin kanaati doğrultusunda gerçekleşmiştir⁶⁰.

Zamanımızda da İmameynin devrinde olduğundan daha fazla, otorite boşluğu bulunduğu için zalim ve zorba kişiler istediklerinde zor kullanarak, tehditle iş yaptırmaktadırlar. Ömer Nasuhi Bilmen (1971) konuyla ilgili şu tespitte bulunur:

⁵⁶ Halebî, 382; Meydânî, Abdulğani el-Ğanîmî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, (Tahkik; Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), trs, IV/ 107; Karadâğî, I/426.

⁵⁷ Bardakoğlu, "İkrah", XXII/32-3.

⁵⁸ Kâsânî, VII/176; Heyet, *el-Fetâva'l-Hindîyye*, (Sultan Muhyiddin Ebu'l-Muzaffer Muhyiddin Muhammed Evrengzîb Bahâdır Alemgîr (v. 1118/1707) tarafından Şeyh Nizâm başkanlığında bir heyete hazırlanmıştır.), Diyarbakır 1393/1973, I-VI, V/35; İbn Abidîn, *Reddu'l-Muhtâr ale'd-Dürri'l-Muhtâr Şerh Tenvîri'l-Ebsâr*, İstanbul 1307, V/109; Senhûrî, *Mesâdiru'l-Hak fi Fıkhü'l-İslâmî*, Daru'l-Fikr 1953-1954, II/190.

⁵⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V/388; Muhammed Şakrâ, 44.

⁶⁰ Kâsânî, VII/176; Molla Hüsrev, *Düreru'l-Hükkâm fi Şerh Ğureri'l-Ahkâm*, İstanbul 1317, II/270; İbn Abidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, V/109; Meydânî, IV/108; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V/388.

“İkraha tahakkuku için vuku bulduğu yerde hükümetin, hâkimin bulunması şart değildir. Binaenaleyh İstanbul gibi bir şehirde vukuu mümkün ve davası muteberdir. Hatta bir kimse bir ikraha mebni bir mahkemeye giderek bir hususu, mesela; mücbire şu kadar borcu olduğunu bir hüccete raptettirse (bağlattırsa) bile muteber olmaz, bilahare ikraha vukuunu ispat edince bu hüccetin hükmü kalmaz⁶¹.”

b) İkraha gerçekleşebilmesinde zorlayanın aklı ve bedenî yetişkinliğe ulaşması şart değildir. Kendisine itaat edilen mümeyyiz çocuk ve matuh baliğin zorlamasıyla da ikraha sabit olur⁶². Hatta İmameyne göre bir başkasından yardım görerek kurtulma imkânı bulunan kişiye yönelik tehdit de ikrahtır⁶³. İmameynin bu görüşü, ikraha tarifindeki “zorlananın kendisinden sakınmaya güç yetiremediği” kısmına aykırıdır. Zira bir başkasından yardım görerek kurtulma imkânına sahip olan kişi, ikraha altında sayılmaz. Ayrıca zorlananın tehditten kurtulma fırsatı olduğu müddetçe zorlayanın, tehdidini tamamen gerçekleştirmeye gücü yetmez.

Mümeyyiz çocuk veya matuh, tehdidini gerçekleştirmede güç ve kuvvet sahibi kişileri kullanıyor ve zorlanan da zorlayanın emri doğrultusunda hareket edileceğine kanaat getiriyorsa yapılan tehdit ikrahtır. Ayrıca mümeyyiz çocuk ve benzeri kişilerin, ateşli silah gibi ölüme sebebiyet verecek şeylerle savunmasız durumdaki zorlanana tehdit etmeleriyle de ikraha gerçekleşir.

2. Mükreh (Zorlanan) İle İlgili Şartlar

a) Zorlananın, ikraha konusu olan işi yapmadığı takdirde zorlayan tarafından tehdidin yerine getirileceğini zannı galip ile bilmesi ve tehditten sakınmaya güç yetiremeyip aciz kalması gerekir⁶⁴. Zorlananın bu yönde kesin bilgi sahibi olması da şart değildir; kuvvetli bir zanna sahip olması da yeterlidir⁶⁵. Zorlanan, yapılan tehdidin gerçekleşmeyeceği kanaatine sahip olduğu durumlarda ikraha şeklen var olsa dahi hukuken sabit olmaz. Zira ikraha için gerekli olan zaruret hali gerçekleşmemiştir⁶⁶.

b) İkraha esnasında zorlananın rızasının bulunmaması gerekir. Zorlananın rızasının bulunduğu bütün zorlamalar ikraha olarak değerlendirilmez. Mesela,

⁶¹ Bilmen, VII/320.

⁶² Kâsânî, VII/176.

⁶³ Ali Haydar, III/104.

⁶⁴ Serahsî, *Mebûsât*, XXIV/39; Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, Mısır 1378-1379, 209; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V/388-389; Karadâğî, I/427.

⁶⁵ Bardakoğlu, “İkraha”, XXIV/32.

⁶⁶ Kâsânî, VII/176.

bir müslümanı baskı altında tutarak İslam'ı terk etmesini sağlayacak küfür kelimesini telaffuz ettirmek onu İslam'dan çıkarmaz. Zira herhangi bir din mensubu olmak o dini benimsemekle gerçekleşir. Benimsenen kabuller de zorlamakla kişinin kalbinden sökülüp atılmaz. Müslüman, kalbi iman duygularıyla dolu olduğu halde; öldürme, bir uzvun kesilmesi ve ölüm tehlikesi içeren bir dövme gibi durumlarda kendisini tehlikeden koruma amacıyla dinden dönme-yi ifade eden küfür kelimesini sadece dil ile telaffuz edebilir, bununla irtidat etmiş olmaz⁶⁷. Fakat zahiren mevcut olan ikrahla beraber zorlanan, kendi rızası ve gönül hoşnutluğu ile küfür kelimesini telaffuz ettiğinde irtidat etmiş olur, bu durumda zahiri ikraha itibar edilmez.

c) Zorlananın eda ehliyetine sahip olması gerekir. Eda ehliyeti olmayan veya tasarruflarından sorumlu kabul edilmeyen çocuk ya da akıl hastasına yönelik ikrah, geçerli değildir⁶⁸.

3. Mükrehun Aleyh (İkraha Konu Olan Şey) İle İlgili Şartlar

Mükrehun aleyh, zorlayanın zorlanandan zorla yapmasını istediği; bir şahsı öldürme, uzvunu telef etme, içki içme, domuz eti veya lâşe yeme gibi fiil ya da zorla küfür kelimesini telaffuz etme, hanımını boşama, ikrarda bulunma, yalan şahitlik yapma gibi sözlerdir. Yapılması veya terk edilmesi istenen şey ikraha konu olabilmesi için şu şartları taşıması gerekir.

a) Zorlanandan zorla yapması istenen şey, zorlananın ikrahtan önce çeşitli sebeplerle yapmaktan çekindiği bir eylem olmalıdır. Mükrehun aleyh yasak olmalı veya zorlanana külfet altına sokmalıdır. Yapılması şer'an gerekli ve mübah olan bir şey için vuku bulan zorlama ikrah değildir⁶⁹. Zira fakihler "ikrah" lafzını haram olan bir şeyi yaptırma anındaki zorlama için kullandıkları halde, helal veya vacip olan bir şeyi yaptırmadaki zorlamada ikrah değil, "icbar" lafzını kullanırlar⁷⁰.

Zorlananın zorla yapması istenenin haksız ikrah olması gerekir. Zorlama haklı bir sebebe binaen yapılırsa bu icbar olur, ikrah kabul edilmez. Mesela, borcunu ödemesi için borçluyu malını satmaya zorlamak -istenileni yapmadığında hapisle tehdit etmek- ikrah değildir. Malı olduğu halde borcunu ödeme-yen kişinin mallarını hâkimin zorla satması geçerlidir⁷¹.

⁶⁷ Bk. Nahl 16/106.

⁶⁸ Serahsî, *Mebsût*, XXIV/43.

⁶⁹ Serahsî, *Mebsût*, XXIV/39; Bilmen, VII/320; Senhûrî, *Mesâdir*, II/194; Ebu Zehra, Muhammed, *Usûlu'l-Fıkh* (Terc: Abdulkadir Şener, İslam Hukuku Metodolojisi) Ankara 1986, 304.

⁷⁰ Muhammed Şakrâ, 58.

⁷¹ İbn Mübârek, 89; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V/389.

b) Mükrehun aleyh yerine getirildiğinde zorlanan, tehditten kurtulabil-melidir. Mesela, zorlayanın zorlanana; “Sen kendini öldür, aksi halde ben seni öldürürüm.” demesi ikrah olarak kabul edilmez. Zira zorlananın kendini öldürmesi yapılan tehditten kurtulmasına yetmemektedir. Bu durumda zorlanana ikrah edildiği şeyi yapması doğru değildir. İslam hukukçularının genel kanaati bu yöndedir. Hanbelî mezhebinde tercih edilen görüş de bu şekildedir⁷².

c) Mükrehun aleyh zorlayanın veya elçisinin huzurunda olmalı; aksi halde ikraha itibar edilmeyip fiil zorlanana nispet edilir. Mecellede bu şart şu şekilde ifade edilmektedir:

“Zorlanan, eğer mükrehun aleyhi mücbirin yahut adamının huzurunda işler ise ikrah muteber olur. Amma mücbirin yahut adamının gıyabında işler ise ikrahın zevalinden sonra isteyerek (tav’an) işlemiş olacağı cihetle bu ikrah muteber olmaz.”⁷³

Mecelle, “mücbirin yahut adamının huzurunda işler” ifadesiyle zorlayanın elçisinin ikrahını da muteber görür. Zira zorlayanın adamı zorlayan için bir alet konumunda bulunmaktadır. Mecelle şarihi Ali Haydar Efendi (v. 1936)’nin konuyla ilgili izahı şu şekildedir:

“Fakat zorlanan mücbirden nasıl korkuyor ise bu adamdan dahi öylece korkması şarttır. Lakin öyle korkmuyor ise ikrah hakikaten zail olmuş ve fakat atide (gelecekte) ikrahın avdetinden (dönmesinden) havf etmekte (korkmakta) bulunmuş demek olup bu hal ise ikrahi ispat etmez.”⁷⁴

Zorlayanın elçisinin ikrahına, ancak zorlananın aynı şekilde korkması, çekinmesiyle itibar edilir. Zorlananın sığınacağı ve kendini güven içinde hissedeceği bir ortam bulamaması halinde yanında zorlayan veya elçisi olmasa bile yapmaya zorlandığı şeyi ifa etmediği takdirde tehdit unsurunun gerçekleştirileceğine kanaat ettiği durumlarda ikrah hükümleri geçerli olmalıdır.

Mükrehun aleyh ikrahın yapıldığı mahalde yerine getirilmelidir. Zorlayan zorlanana belirtilen işi işlemek ve işlemediği takdirde kendisini huzura getirmek üzere bir elçi gönderse, zorlanan da mükrehun aleyhi yerine getirmedeği zaman tehdidin yapılacağından korkarak mükrehun aleyhi elçi huzurunda işlese ikrah sabit olur. Örneğin, zorlayan tarafından malının satılması için ken-

⁷² Buhârî, Abdulaziz b. Ahmed, *Keşfu'l-Esrâr alâ Usûli'l-İmam Fâhrü'l-İslâm Ali b. Muhammed el-Pezdevî*, İstanbul 1308, IV/382; Muhammed Şakrâ, 58.

⁷³ Mecelle, Md:1005.

⁷⁴ Ali Haydar, III/106.

dine baskı yapılan zorlanan, zorlayanın ve elçisinin bulunmadığı bir ortamda malını satsa mevcut baskı ikrah olarak değerlendirilmez⁷⁵.

Kanaatimizce böyle bir durumda ikrahın muteber olmaması; zorlananın devlet veya yakınlarından yardım isteme imkânına sahip olmasından kaynaklandığı gibi, ikrah hali mevcut değilken yerine getirildiğinden zorlananın iradesinin sağlam olacağı kabul edildiğindedir. Fakat otorite boşluğu olan bölgelerde zorlananın -o anda- yardım görebileceği bir yakını veya müracaat edebileceği bir merci yoksa yapılan tehdidin geçerliliği düşünülmelidir. Zorlayan tehdidini her an için yerine getirme imkânına sahipse ikrah halinin devamına hükmedilmelidir. Bu ve benzer durumlar zamana, bölgeye ve oluşan şartlara göre değerlendirilmelidir.

d) Mükrehun aleyhin tehlike itibariyle -zorlanan için- tehdit unsurundan daha ileri derecede olması gerekir. Zorlanan kendisinin veya bir başkasının malını itlaf etmediği takdirde yüzüne hafif bir tokat atılmakla tehdit edilir ve yüzüne bir fiske atılması da -zorlanana göre- malın itlafından daha hafif bir zarar ise bu durum ikrahi sabit kılmaz⁷⁶. Yine bir kişi, bir başkasına; “Kendini öldürmezsen malının tamamını itlaf edeceğim” veya “Kolunu kesmezsen seni uzun süre hapsedeceğim” diyerek tehdit etse -mükrehun aleyh tehdit unsurundan daha ağır olduğundan- baskı altında olan kişi tehdit konusu olan kendini öldürme veya kolunu kesme fiilini yerine getirmemelidir. Zira zorla yaptırılmak istenen fiiller, tehdit unsuru olan fiillerinden daha çok zarar vericidir. Tehlike itibariyle hafif olan ağır olana tercih edilir. Tehdit konusunun bir başka şahsın hayatına son verme olmamalıdır. Zira zorlama altında da olsa cana kıymak caiz değildir⁷⁷. Mecelle'nin şu kaideleri de bu hususa açıklık getirmektedir:

“Zarar-ı eşed zarar-ı ehaf ile izale olunur”⁷⁸, “İki fesad tearuz ettikde ehafı irtikab ile azamının çaresine bakılır”⁷⁹, “Ehveni şerreyn ihtiyar olunur.”⁸⁰

e) Tehdit konusunun tehdit türü ile aynı seviyede olmaması gerekir. ‘Fılancaı öldürmezsen veya bir uzvunu sakat bırakmazsan ben de seni öldürür veya sakat bırakırım’ şeklindeki tehdide maruz kalan zorlananın tehdidi yerine getirmesi caiz değildir. Çünkü insanların dokunulmazlıkları eşit olup bir kimse kendisinden zararı aynı şekilde başkasına zarar vererek uzaklaştıramaz⁸¹.

⁷⁵ Ali Haydar, III/106.

⁷⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî*, V/389.

⁷⁷ Serahsî, *Mebûsât*, XXIV/45-6.

⁷⁸ Mecelle, Md:27.

⁷⁹ Mecelle, Md:28.

⁸⁰ Mecelle, Md:29.

⁸¹ Bardakoğlu, “İkrah”, XXIV/37.

f) Zorlanan, mükrehun aleyh hususunda zorlayana muhalefet etmemelidir. Dolayısıyla zorlanan zorla yapılması istenen şeye alternatif olmak üzere zorlayana bir başka teklif getirdiğinde tasarrufundan sorumlu olur. Zira bu durumda mükrehun aleyh dışında başka bir şey yapıldığından, zorlananın irade ve ihtiyarının fasit olmadığı ve o işi kendi arzusuyla yaptığı ortaya çıkmaktadır. Mesela, zorlayan bir adamı hanımını boşamaya zorlarsa da zorlanan hanımını boşamayıp onun yerine evini satsa veya hanımını bir ric'î talakla boşamaya zorlandığı halde zorlanan üç talakla boşasa ya da üç talakla boşamaya zorlandığı halde tek talakla boşayacak olsa, istenilen dışında bir şey yaptığı için zorlamaya itibar edilmez. Bu hüküm, Maliki ve Şafii hukukçularına göredir. Hanefi ve Hanbelî hukukçularına göre ise zorlananın mükrehun aleyhten daha azını yapma konusundaki teklifi ikrahi ortadan kaldırmaz. Fakat zorlananın mükrehun aleyhten daha fazlasını veya farklı başka bir şeyi yapması ise ikrahi değildir⁸².

Kanaatimizce bu konuda Hanefi ve Hanbelî mezhebinin görüşleri daha isabetli görülmektedir. Zira bir önceki şartın izahında da belirttiğimiz gibi az zarar çok olana tercih edilmekte ve böylece meydana gelebilecek büyük bir zarar daha azıyla önlenmekteydi. Fakat zorlayan sadece mükrehun aleyhin yapılmasını isteyecek ve zorlananın bir başka söz veya tasarrufta bulunmasını kabul etmeyerek tehdidini devam ettirecekse, artık zorlananın mükrehun aleyhten başkasını yapmayı tercih etmesi ikrahi olarak değerlendirilmez. Çünkü zorlayanın mükrehun aleyhten başka bir şey yapıldığında bunu kabul etmeyeceği ve tehdidini devam ettireceği bilindiği halde, zorlananın bir başka davranışta bulunması veya söz sarf etmesi kendi rızası doğrultusunda hareket etmesi olarak kabul edilir. Buradan hareketle Hanefi ve Hanbelîlerin meseleye yaklaşım tarzları Şafii ve Maliki mezheplerine göre daha isabetli olduğu ve zararın en hafifi ile sıkıntıyı defetmenin İslam Hukuku prensiplerine daha muvafık olduğu söylenir.

g) Mükrehun aleyhin alternatifli olmaması gerekir. Şafii fakihleri tarafından benimsenen bu görüşe göre mükrehun aleyhin belirlenip tayin edilmesi gerekir. Mesela, zorlananın belli kölesini azat etmeye zorlanması ikrahtır. Fakat zorlanan, kölesini azat etme veya içki içme ya da hanımını boşamaya zorlansa da o da bunlardan birini tercih etse -zahirdeki zorlamaya itibar edilmeksizin- tercihi geçerli olup neticesinden sorumlu tutulur. Ayrıca zorlananın iki hanımından birini boşamaya, Ahmet veya Mehmet'ten birini öldürmeye zorlanması ikrahi olarak kabul edilmemektedir; bunlardan hiç birini yapmaması gerekir⁸³.

⁸² Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V/390.

⁸³ Nevevî, III/289; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V/390.

Hanefi, Maliki ve Hanbelî mezheplerine göre ise zorlanan iki husustan birini yapmaya zorlandığında ikrah hükümleri caridir. Hanbelîlere göre zorlanan boşamaya zorlandığı hanımını değil de diğerini boşadığında talakı geçerlidir. Zira boşadığı kadın mükrehun aleyh değildir⁸⁴. Bu konuda cumhurun kanaati, maksada ve genel esaslara daha uygun ve tercihe şayandır.

4. Mükrehun Bih (İkrah Unsuru/ Vasıtası) İle İlgili Şartlar

Mükrehun bih, zorlamaya sebep olan tehdit türü, zorlayanın kullandığı vasıtalaradır. Zorlananın mükrehun aleyhi yapmadığı takdirde maruz kalacağı ölüm, bir uzvunun telefı, malının heder edilmesi, işkence edilmesi, hürriyetinin sınırlandırılması, sürgün edilmesi, yakınlarına eziyet edilmesi, hakaret edilmesi, toplum huzurunda küçük düşürülmesi gibi davranışlardır.

a) Mükrehun bih nefsi veya herhangi bir uzvu telef edici bir şey olmalı, ya da rızayı yok eden üzüntüye sebep teşkil etmelidir. Zorlayanın tehditle yaptırmak istediği şey yerine getirilmediğinde zorlanana isabet edecek zarar - zorlanan açısından- önemli ve büyük olmalıdır⁸⁵.

İkrahın muteber olması için, tehdit unsurunun eziyet verici olması gerekir. İkrah, dayak atma, boğma, öldürme, uzvu telef etme gibi zararların meydana gelmesine sebep olmalıdır. İslam hukukçularının genel kanaati bu doğrultudadır. İşkence ile tehdit etmenin ikrah olup olmayacağı konusunda ihtilaf edilmiştir⁸⁶.

Hanefi, Maliki, Şafiî hukukçuları ile Ahmed b. Hanbel (241/855)'den gelen bir rivayete göre mücerret tehditle ikrah sabit olur. Ebû İshak Şirâzî (476/1083) ve Ahmed b. Hanbel'den gelen diğer bir görüşe göre ise mücerret işkence ile tehdit ikrahı sabit kılmaz. Tehdidin ikrah olarak değerlendirilebilmesi için dayak atma, öldürme, bir uzvu telef etme gibi eziyet çeşitlerinden birinin yapılan tehdide bitişik olması gerekir. Ahmed b. Hanbel, işkence ile tehdidin beraber olması yönünde şu izahı getirir: "Şeriatın ikrah ile ilgili bir takım ruhsatlar getirmesi, zorlananın tehdit edildiği şeyle tehdidin beraber olması sebebiyledir. Şeriatın bu özellikle gelmesi, zorlananın ruhsat sahibi kılınmasına ve ikrahın geçerliliğine delildir⁸⁷."

⁸⁴ İbn Kudâme, VII/120; Makdisî, IV/5; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V/390.

⁸⁵ İbn Kudâme, VII/120; Molla Hüsrev, Gurer, II/270; İbn Mübârek, 89; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V/389.

⁸⁶ Muhammed Şakrâ, 48.

⁸⁷ İbn Mübârek, 95; Muhammed Şakrâ, 48.

Hanbelîler, görüşlerine Ammar b. Yasir'in şu olayını delil olarak gösterirler: "Müşrikler Ammar'ı Allah'a şirk koşmaya zorladılar. Ammar ise bundan kaçındı. Bunun üzerine müşrikler Ammar'ı suya bastılar ve neredeyse ölünceye kadar suda tuttular. Ammar da çaresizlik içinde müşriklerin istedikleri sözleri söyledi. Olay Hz. Peygamber'e (s.a.v) aktarılınca üzülen gözleri yaşla doldu ve Ammar'a; "Müşrikler seni yakaladı ve suya basarak Allah'a şirk koşmanı istedikler; sen de bu isteklerini çaresiz yerine getirdin. Şayet onlar seni bir daha yakalar ve eziyet ederlerse yine böyle davran." buyurdu⁸⁸."

Hanbelîler bu hususla ilgili Hz. Ömer'e (23/644) izafe edilen şu sözü de delil olarak sunarlar: "Bir kimse zor durumda bırakılır, dayak atılır, bağlanır ve (herhangi bir şeye) zorlanırsa sağlam irade sahibi değildir."⁸⁹

Hanbelîler, Ammar'ın başından geçen olay ve Hz. Ömer'e isnat edilen sözde, tehdit ile beraber bir eziyet bulunduğu için bunun aksi olan mücerret tehdidin ikrahi sabit kılmayacağı görüşüne varmış olabilirler.

Maliki hukukçularından İbnu'l-Arabî'nin (543/1148) konu ile ilgili görüşü şu şekildedir: "Âlimler tehdidin ikrahi sabit kılıp kılmayacağı hususunda ihtilaf ettiler. Sahih olanı ikrahi oluşudur. Zorba bir kişi bir şahsa; "Şu işi yapmazsan seni öldürür veya döver ya da malını alır veyahut da seni hapsederim" derse ve o şahsın da hiçbir sığınacağı yer yoksa zorlandığı işi yapma hakkı doğar. Zorlanandan öldürme hariç diğer işlerle ilgili günahları sakıt olur."⁹⁰

Cumhura ve Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen ilk görüşe göre hukuk, zorlanana zorlandığı işi yapmayı, ancak zorlayanın tehdidini uzaklaştırma imkânı olmadığından ruhsat kılmaştır. Eziyet çeşitlerinden biri henüz zorlanana isabet etmeden mükrehun aleyh zorlanan tarafından yerine getirilebilir. Bu, olayın ikrahi olarak değerlendirilmesine engel değildir. Zira zorlananın mükrehun aleyhi yapması, neticede maruz kalacağı zararı defetme çabasına yöneliktir⁹¹.

Ruhsatın zorlanan için sabit olması ikrahi ile ilgili hükümlerin gerçekleşmesine engel olmadığı gibi, zorlayanın mücerret tehdidiyle bir diğer şahıs için de ruhsat sabit olur. Zira Hz. Ömer mücerret tehdit altında kalan adamın talakını geçerli saymamıştır. İlgili olay şu şekildedir: Bir kişi petekten bal süzmek için ipe kendisini yamaçtan aşağı sarkıtır. O kişinin hanımı da gelip ipin üzeri-

⁸⁸ İbnu'l-Esîr, İzzuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Abdülkerim el-Cezerî, *Usdu'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahabe*, Mısır 1286, IV/44-45.

⁸⁹ Muhammed Şakrâ, 49.

⁹⁰ İbnu'l-Arabî, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut 1407/ 1987, III /1177.

⁹¹ Muhammed Şakrâ, 49.

ne basar ve eşine, “Beni üç talakla boşa, aksi halde ipi keseceğim.” der. O kişi hanımını bu işten vazgeçirmeye çalışır ve ona Allah’tan ve İslam’dan bahseder. Fakat hanımı adamın sözüne hiç aldırış etmeden, “Ya dediğimi yaparsın veya ipi keseceğim.” der. Başka çaresi kalmayan adam da hanımını üç talakla boşar. Olay Hz. Ömer’e iletilir. Hz. Ömer verilen talak geçerli saymaz. Bu olay, tehdidin eziyetle birlikte olmasını savunanların görüşlerine delil olduğu gibi mücerret tehdit ile ruhsatın sabit olacağını savunanların görüşlerine de delil olmaktadır⁹².

Hanbelî mezhebindeki genel görüş, İmam Azam, İmam Malik ve İmam Şafiî’nin kanaatleri doğrultusundadır. Neticede mücerret tehditle ikrah sabit olur. Zaten ikrah da eziyet etme, öldürme ve benzeri işkence unsurlarıyla tehdit suretiyle olur⁹³.

b) Mükrehun bihin acil olması yani tehlikenin her an veya hemen mevcut olması gerekir⁹⁴. Tehdit unsurunun hemen değil de ileride gerçekleşeceğinin ifade edilmesi ikrahı sabit kılmaz⁹⁵. Tehdit unsurunun geciktirilmesiyle zorlananın bir başkasından yardım isteme veya devletin otoritesine sığınarak mükrehun aleyhten kurtulma ihtimali bulunmaktadır. Bu husus Hanefi, Şafiî ve Hanbelîlere göre şarttır. Malikilere göre ise tehdit unsurunun acil olması şart değildir; önemli olan korkunun her an mevcut olmasıdır⁹⁶. Mesela, zorlayanın zorlanana “Filan kişiyi öldürmezsen yarın seni öldürürüm.” diye tehditte bulunması, Hanefi, Şafiî ve bazı Hanbelî hukukçularına göre -tehdit unsuruna ilişkin fiil gelecekte gerçekleştirileceği için- ikrah olarak kabul edilmemektedir. Zorlanan, zorlayanın isteğini yerine getirmemesi gerekir, aksi halde yaptığının neticesinden sorumlu tutulur. Malikilere göre bu misal, korkunun zorlanan üzerinde halen devam etmesi şartıyla ikrah hali olarak değerlendirilir.

İbn Hacer’in şu izahı yukarıdaki farklı iki görüşü telif etmede daha makul görülmektedir: Zorlayanın, “Şunu yapmadığın takdirde yarın seni döveceğim.” demesi ikrah olarak değerlendirilmemektedir. Fakat zorlayanın hakikaten yakın bir zaman zikretmesi veya tehdit unsurunun adeten tahakkuk edecek bir zamanda gerçekleşecek olması ikrahı sabit kılar⁹⁷.

⁹² Senhûrî, *Mesâdir*, II/208; Muhammed Şakrâ, 49-50.

⁹³ İbn Kudâme, VII/119; Udeh, Abdulkadir, *et-Teşrî’u’l-Cinâiyyu’l-İslâmî Mukarinen bi’l-Kânûni’l-Vad’î*, Kahire 1383/1963, II/308.

⁹⁴ Buhârî, IV/382; Suyûtî, 209; İbn Abidîn, *Reddu’l-Muhtâr*, V/105; İbn Mübarek, 89; Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, V/389; Karaman, II/152.

⁹⁵ Buhârî, IV/383; Cezîrî, Abdurrahmah, *Kitâbu’l-Fıkh ale’l-Mezâhibi’l-Erba’a*, İstanbul 1986, IV/287.

⁹⁶ Zuhaylî, *el-Fıkhü’l-İslâmî*, IV/389.

⁹⁷ İbn Mübârek, 89.

c) Tehdit türünün dayak atma, hürriyeti kısıtlama ve açlığa terk etme gibi rızayı yok edici olması gerekir. Rızayı yok eden tehdit türlerinin neler olduğu, ihtilaf konusudur. Bu husus şahıslara, mükrehun aleyhe ve tehdit türüne göre farklı olabilir. Bir şahıs için ikrah sayılan tehdit, diğer bir şahıs için ikrah olarak kabul edilmeyebilir. Mesela, bazı insanlar kendilerine atılacak bir tokadı önemsemedikleri için yiyeceği tokat sebebiyle hiç zarar görmezler. Bazı insanlar da aşırı hassasiyetleri ve toplum içindeki makam ve itibarları sebebiyle değil bir tokat atılmasını, kınanmayı dahi kaldıramaz, rencide olur. Böylece toplum huzurunda büyük bir sıkıntıya uğrar. Hapiste kalmayı neredeyse adet haline getiren bazı insanların uzun müddet hürriyetinin kısıtlanmasıyla tehdit edilmesi onlara zarar vermezken, bazıları da bir günlük hürriyetinin kısıtlanmasına bile tahammül edemezler.

Tehdit türünün etkisi, şahıslara göre değişiklik arz ettiğinden sonuçları açısından da farklı değerlendirilir⁹⁸. Tehdit türü, öldürme, bir uzvu kesme, yaralama ve ölümlerle sonuçlanan dövme olduğunda ikrahi doğurduğunda İslam hukukçuları arasında görüş birliği vardır. Fakat bağlama, hapsedme, bir uzvu zayıf etmeyecek derecede dayak atma ve mücerret tehdidin ikrahi gerçekleştirip gerçekleştirilemeyeceği hususunda ise ihtilaf etmişlerdir⁹⁹. İhtilaf edilen hususlara; malın itlafı, memleketten çıkarılmayı (sürgün), yakın akrabaya eziyetle tehdidi; sövme, alaya alma, şantajda bulunma, onur kırıcı ve rencide edici tavır takınma ve söz sarf etmeyi de ilave edebiliriz. Tehdit unsuru olup olmayacağına ihtilaf edilen hususları izah edelim.

ca) Dayak Atma (Dövme)

İslam hukukçularına göre zorlayanın zorlanana bir azası telef oluncaya veya bir organının fonksiyonunu yerine getirmeyecek derecede dövmesi ya da dövmeyle tehdit etmesi ile ikrah sabit olur. Fakat bir organın telefine sebebiyet vermeyecek derecedeki dayak atmanın, ikrahi gerçekleşmesinde ihtilaf edilmiştir.

Hanefilere göre ikrahi sabit kılan dövme; şiddetli elem ve acıya sebep olanıdır. Zorlanana elem ve acı vermeyecek derecede hafif dövme ile ikrah sabit olmaz. Bu Hanefi hukukçular tarafından kabul edilen dövmenin sınırıdır¹⁰⁰. Hanefi hukukçulara göre telefinden korkulduğu takdirde baş ve göz gibi hassas

⁹⁸ Nevevî, III/290; Zeylaî, V/182; Makdîsi, IV/4; Buhârî, IV/385; İbn Abidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, V/109; Cezîrî, IV/287; Udeh, II/308.

⁹⁹ İbn Mübârek, 90.

¹⁰⁰ Serahsî, *Mebûât*, XIV/51; Zeylaî, V/182; Molla Hüsrev, *Dürer*, II/270.

olan kısımlara bir-iki defa vurmakla ikrah sabit olur¹⁰¹. Hanefilere göre dövme, hafifçe yapıldığında ikrahı doğurmaz. Fakat makam ve mevki sahibi onurlu birinin hafifçe dövülmeyle tehdit edilmesi ikrah halidir. Bu husus kişilerin konumlarına göre farklı hüküm alır¹⁰².

Hanbelî, Şafiî ve Malikilere göre şiddetli dövme ikrahı sabit kıldığı gibi¹⁰³ itibar sahibi birinin hafifçe dövülmesi ile de ikrah sabit olur¹⁰⁴.

cb) Hürriyeti Sınırlandırma (Hapsetme ve Bağlama)

Üzüntü ve endişeye sebep olan hürriyeti kısıtlama ikrahı sabit kılar¹⁰⁵. İslam hukukçularına göre bir günlük hürriyetin kısıtlama ile ikrah gerçekleşmez, süre bir günden fazla olmalıdır¹⁰⁶.

Nevevî (676/1277), hürriyetin kısıtlanmasının ve dövmenin insanların statülerine göre göre farklılık arz edeceğini, toplum içinde belli bir yeri bulunan itibar sahibi birinin maruz kalacağı hafifçe dövmekle tehdit edilme ile ikrahın sabit olacağını söyler¹⁰⁷.

Bu konuda Serahsi ise şu izahı yapar: “İkrah sayılan hürriyetin sınırlandırılmasının ölçüsü, açıkça üzüntü ve gam çekmeye sebep olanıdır. Bu noktada ilave ve çıkarma mümkün olmayan bir sınır ve miktar yoktur. Çünkü akla ve kanaate dayanan görüş ile belli bir sınır konulamaz, miktarlar tayin edilemez. Bu ölçü, dava kendisine getirildiği takdirde hâkimin takdirine bağlıdır. Hâkim yapılanı ikrah olarak değerlendirdiğinde, buna maruz kalanın itiraf ve ikrarını geçersiz kılar. Zira bu ölçü insanların konumlarına göre değişmektedir. Mesela, makam ve mevki sahibi birinin toplumsal konumunu sarsacak bir günlük hürriyetinin sınırlandırılması; toplumsal konuma itibar etmeyen bir başkası hakkındaki bir aylık veya bir yıllık hapisten daha etkili olabilir. Bundan dolayı bu hususla ilgili bir ölçü (sınır) koymadık; ikraha maruz kalanın durumuna bakarak takdiri hâkime bıraktık”¹⁰⁸.

¹⁰¹ İbn Abidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, V/110.

¹⁰² Zeylaî, V/182; Muhammed Şakrâ, 51.

¹⁰³ İbn Kudâme, VII/120; Makdisî, IV/4; Cezîrî, IV/287-289.

¹⁰⁴ Cezîrî, IV/287-289.

¹⁰⁵ Molla Hüsrev, *Dürer*, II/270.

¹⁰⁶ İbn Kudâme, VII/120; İbnü'l-Hümâm, VII/294; İbn Abidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, V/110; Cezîrî, IV/287-289; Muhammed Şakrâ, 51.

¹⁰⁷ Nevevî, III/290; Suyûtî, 209.

¹⁰⁸ Serahsî, *Mebûât*, XIV/51-52.

cd) Malın Telef Edilmesi

İslam hukukçuları, bir kimsenin, malını itlafla tehdit edilmesinin ikrah kabul edilip edilmemesinde ihtilaf etmişlerdir. Genel kanaat, zorlananın malının az bir kısmı itlaf edildiğinde ikraha sabit kılmayacağı yönündedir¹⁰⁹.

Şafiî ve Maliki hukukçuları ile Ahmed b. Hanbel'e göre az miktardaki malın telef edilmesi yönünde yapılan tehditle ikrah sabit olmazken; büyük miktardaki malın telef edilmesi yönünde yapılan tehdit, ikraha sabit kılar. Malın az veya çok olduğunu tespit ve tayin etmede uygulanacak miktar; şahsın gelir düzeyi, mala karşı olan meyl ve malı temin şartlarına göre değişmektedir. Bir şahıs için az olduğuna hükmedilen mal, bir başkası için çok sayılabilir¹¹⁰.

Hanefi mezhebinde kaide olarak malın yok edilmesi yönünde yapılan tehdit ikrah değildir; zarar mal sahibi açısından büyük olsa bile ikraha sabit kılmaz. Zira ikraha tatbik mahalli mal değil şahıstır. Fakat bazı Hanefi hukukçularına göre mala zarar vermekle tehdit, ikrahtır. Ancak bu görüş sahipleri arasında da ihtilaf bulunmaktadır. Bunlardan bir kısmı, yapılan tehdidin geçerli olabilmesi için zorlananın malının tamamını kapsamaması gerektiğini şart koşarlar. Bir kısmı da, malın tamamının itlafı şart değildir; mal sahibine ağır zarar verecek kadarının itlafıyla ikrah sabit olur, bu şekilde yapılan tehdit de ikrah sayılır, demektedirler¹¹¹.

Malın muhafazası zarurâtı diniyedir. Bu husus bütün semavî dinlerde benimsenmiş ve korunması gereği üzerinde durulmuştur. Malını müdafaa ederken öldürülenin hükmen şehit olacağı¹¹² ile malı olmadığı için geçim sıkıntısı çekenlerin küfre daha yakın oldukları bilinmektedir. Kişinin dinine, nefesine ve nesline vuku bulacak herhangi bir tehdit ikraha sabit kıldığı gibi, aklına ve malına vuku bulacak bir tehdit de ikraha sabit kılmalıdır. Bütün semavî dinlerin korunmasını ve dokunulmazlığını belirttiği bu beş asıl neticede vazgeçilmez haklardan olup savunulması gerekir.

¹⁰⁹ İbn Kudâme, VII/120; Nevevî, III/290.

¹¹⁰ Nevevî, III/290; Makdîsî, IV/4; Cezîrî, IV/291; Udeh, II/310. Şafîiler zenginlerin, malından beş dirhemden fazlasının itlafıyla tehdit edilmesini ikrah sayarlar. Nevevî, III/290.

¹¹¹ Ali Haydar, III/17; Udeh, II/310.

¹¹² "Kim malını korurken öldürülürse, şehittir." Buhârî, Mezalim,33; Müslim, İman,226; Ebû Davud, Sünen,28-9; Tirmizî, Hudûd,21; Nesâî, Muharebe,22; İbn Mâce, Hudûd,21.

ce) Sürgün Etme (Tehcîre Zorlama)

Hanefiler, zorlananın ailesinden ayrılarak memleketinden çıkartılması yani sürgün edilmesiyle tehdidini ikrah olarak değerlendirirler ve bu davranışı müebbet hapisle bir sayar¹¹³. Hanbelîler de bunu ikrah olarak kabul eder¹¹⁴.

Sürgün edilme yani memleketten çıkarma, cezalandırma şekillerinden biridir. Sürgün ile kişinin hapis gibi bir takım haklardan mahrum bırakılması hedeflenmektedir. Bu davranışla kişi sıkıntı, gam, keder, elem ve üzüntüye düşürüldüğünden irade ve ihtiyarı fesada uğramış olmakta, rızası bulunmamaktadır. Kişinin rızasının olmadığı, irade ve ihtiyarının fesada uğradığı bir tehditle de ikrah sabit olur.

cf) Hakaret Etme ve Küçük Düşürme

İslam hukukçuları, toplumda saygın bir yeri olan; makam, mevki ve itibar sahibi kişilerin toplum huzurunda hakaret edilmesi ve küçük düşürülmesiyle tehdidini ikrah olarak değerlendirirler. Zira toplum huzurunda küçük düşürülme saygın kişilere fazlasıyla sıkıntı ve elem verir. Bundan da madden ve manen zarar görürler¹¹⁵.

Fakat hırsızlığıyla veya adi suç işlemesiyle tanınan, toplumda saygın bir yeri olmayan kişilerin toplum huzurunda küçük düşürülmekle tehdit edilmeleleri ikrah değildir. Zira bu tür kişilere toplum huzurunda hakarete uğramak fazla zarar vermediği gibi bundan da sıkıntı duymazlar.

İkrahın şartlarıyla ilgili neticede şunları ifade edebiliriz: İkrahın şartlarının tahakkuk edip etmediğinin belirlenmesi, değerlendirme yetkisine sahip hâkimin kararına bırakılmalıdır. İkrah, mükellefi tehdit edildiği, korktuğu şey başına gelmesin diye bir şey işlemeye sevk eden unsurlar sebebiyle meydana geldiği; bu da şahıslara ve yapılması istenen işlere göre değişebildiği için konuyla ilgili çok net bir sınır çizmek veya bir ölçü koymak zordur. Bu sınırın ve ölçünün tespiti ise davaya bakan hâkimin takdiriyle ortaya çıkar. Hâkim, fiili ikrah olarak değerlendirdiğinde, ikraha maruz kalan kişinin itiraf ve ikrarının geçersizliğine hükmeder. Bu ölçü kişilere göre değişebilmektedir¹¹⁶.

¹¹³ Buhârî, IV/385.

¹¹⁴ Makdîsî, IV/4; Cezîrî, IV/288.

¹¹⁵ Suyûtî, 209; İbn Abidîn, *Reddül-Muhtâr*, V/109; Cezîrî, IV/284-288.

¹¹⁶ Serahsî, *Mebûât*, XIV/51; Suyûtî, 209.

D. İkrahi Kısımları

İslam hukukçuları ikrahi genelde tehdit unsuru yönüyle ele alarak hükümlerini belirtmektedirler. İkrahi kısımlara ayırarak inceleyenler ise Hanefi hukukçularıdır. Hanefi hukukçularının diğer hukukçular yanında göze çarpan ayırıcı özelliklerinden biri olan, konuyu alt ve üst basamaklarına ayırarak inceleme ve bu basamaklara dâhil olma noktasında değişik hükümler alabilme özelliği; mekruhun tahrimen ve tenzihen kısımlarına ayırmalarında, farz ile sünnet arasına vacibi belirlemelerinde görüldüğü gibi ikrahi da tam, eksik ve mane-vî/psikolojik ikrahi diye kısımlarına ayırarak incelemelerinde de görülmektedir.

Hanefilerin dışındaki hukukçular ise öldürme, şiddetli dövme, hapsedme ve benzeri zorlanana zarar veren tehdit unsurlarını zikretmek suretiyle ikrahi kısımlarına ayırmaksızın zorlanana dokunacak zararı göz önünde bulundurarak bir hükme varmışlardır. Zorlananın saygın biri olup olmaması ile kendisine isabet edecek zararın derecesi ikrahi hükmünü belirlemektedir. Önemli olan zorlananın uğradığı zarardır. Tehdit unsurunun öldürme, yaralayıcı dövme, hürriyeti kısıtlama gibi hususlar olması ikrahi sabit kılmaktadır. Bu hukukçular, toplumda saygın bir yeri olan makam, mevki ve itibar sahibi bir kişinin ölümüne veya bir uzvunun telefine sebep olmayacak derecedeki dayak atma, kısa süreli hürriyetini kısıtlama ve benzeri davranışları Hanefi hukukçularının aksine tam ikrahi olarak değerlendirirler. Bu davranışlar toplumda saygın bir konum elde etmemiş kişilere karşı uygulanmasını ise ikrahi olarak kabul etmektedir¹¹⁷. Hâlbuki Hanefi hukukçuları bu tür zorlamayı eksik ikrahi olarak kabul ederler.

Hanefi hukukçuları ikrahi genelde tam ve eksik kısımlarına ayırdıkları halde zorlanana üzerine manevi tehdit oluşturan mane-vî ikrahi üzerinde de dururlar.

Hanefi hukukçuları, ikrahi kısımlarına ayırırken, zorlananın seçme hürriyeti ve iradesine yönelik tesirini esas kabul ederek, ikrahi kuvvetini ve tasarruflara etkisini dikkate alırlar. İkrahi altında iken zorlananın rızası yok oluyor, irade ve ihtiyarı da bozuluyor, fesada uğruyorsa bunu tam ikrahi olarak değerlendirirler. Rızası yok olduğu halde irade ve ihtiyarı bozulmuyorsa bunu da eksik ikrahi olarak kabul ederler. Zorlananın rızası yok olmadığı gibi irade ve ihtiyarı da fesada uğramıyorsa bunu ise ebedî, mane-vî/psikolojik ikrahi olarak kabul ederler¹¹⁸.

¹¹⁷ İbn Kudâme, VII/120; Nevevî, III/290; Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/577; Suyûtî, 209; Makdîsî, IV/4; Cezîrî, IV/286-289; Zeydân, *Vecîz*, 136.

¹¹⁸ Buhârî, IV/383; İbnü'l-Hümâm, VII/293; İbn Abidîn, *Nesemâtü'l-Eshâr*, 292.

1. Tam (Mülcî) İkraha

Tam ikrah, öldürme veya herhangi bir uzvu sakatlamaya yönelik şiddetli dövme ve benzeri fillerle gerçekleşir. Tam ikraha, kâmil ikrah da denilmektedir. Tam ikrah, insanın eziyetine katlanamayacağı bir şeyle tehdit edilmesidir. Bu tür ikrah rızayı yok ettiği gibi seçme hürriyetini de bozar. Fıkhî tartışmalarda ikrah terimi yalın olarak kullanıldığında kural olarak tam ikrah kastedilir¹¹⁹.

Parmağın veya tırnağın bir kısmının kesilmesi veya tırnağın canlı olarak sökülmesi ile tehdit tam ikrah olarak değerlendirilir. Zira canlı olarak tırnağın sökülmesi kişiye şiddetli eziyet verir. Zorlananın karanlık yerde hapis veya bağlanmakla tehdit edilmesi -kişiye ölüm veya bir uzvunun telefı korkusunu verdiği takdirde- tam ikrahtır. Aynı şekilde uzun müddet karanlık yerde hapsedilmekle görme yeteneği kaybından korkulduğu takdirde tam ikrah ile ilgili hükümler sabit olur. Zorlananın bir organını veya nefsinin telefıne neden olacak şekilde aç bırakılarak tehdit edilmesi de tam ikrahtır. Fakat açlık, zorlananın ölümüne veya bir uzvunun telefıne sebep olmayacak derecede hafif ise tam ikrah olarak kabul edilmez¹²⁰.

Tam ikrah suç işlemek gibi rıza ve onayın birlikte bulunması gereken yerlerde geçerlidir. Zorlananın öldürme suçunu işlemeye kendi rıza ve onayının olmaması yani öldürme suçunu istemeyerek yerine getirmesi gerekir. Tam ikrah, sözlü ve fiili tasarruflarda geçerlidir¹²¹.

2. Eksik (Gayri Mülcî) İkraha

Zorlananın rızasını yok ettiği halde ihtiyarını bozmayan, ifsat etmeyen ikrahtır. Eksik ikrah, zorlananın bir uzvunun sakatlanmasına sebep olmayacak derecede sadece üzüntü, keder ve maddi-manevi sıkıntı veren, eziyetine katlanabilecek az dövme, kısa süreli hapis ve bağlama gibi tehdit unsurları ile gerçekleşir¹²².

Eksik ikrah netice itibarıyla şahıslara göre farklı hüküm alabilir. Bundan dolayı sınırının belirlenmesi zordur. Zira bu tür ikrah her şahıs için aynı sonuç

¹¹⁹ Molla Hüsrev, *Mirkât*, 37; İbn Nizamuddîn, Abdul Ali Muhammed, *Fevâtilu'r-Rahâmût bi Şerh Müselleminü's-Subût*, I/166; Ali Haydar, III/17; Ebû Ceyb, 318; Zuhaylî, *Usûl*, I/187; Karaman, II/151; Bardakoğlu, "İkraha", XXIV/33; Saffet Köse, "İslam Hukukunda İkraha'nın Sözlü Tasarruflara Tesiri Konusundaki Tartışmalar ve Sosyal Hayattaki Yansımaları", *Diyanet İlmî Dergi*, XXXII/2, Ankara 1996, 37.

¹²⁰ Ali Haydar, III/17.

¹²¹ Ali Haydar, III/19; Bilmen, VII/321; Udeh, II/307.

¹²² Molla Hüsrev, *Mirkât*, 37; Heyet, *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, V/35; Ali Haydar, III/18; Ebû Ceyb, 318; Zuhaylî, *Usûl*, I/187.

vermeyebilir¹²³. Kimi az dövmeden ve hatta toplum huzurunda bir fiske atılmasından veyahut da azarlanmaktan etkilendiği, zarar gördüğü, maddi ve manevi büyük sıkıntılar içerisinde düşebildiği halde kimi de bu tür davranışlardan hiç etkilenmez, zarar görmez. Ayrıca şahsın fiziki olarak dayanıklı olup olmaması da neticeyi etkilemektedir. Zira güçlü, kuvvetli kişinin dayanma gücü ile zayıf kişinin dayanma gücü farklıdır¹²⁴.

İkraahın tam veya eksik olduğunun belirlenmesinde ve bunun kusurluluğu ortadan kaldırıp kaldırmayacağına hükmedilebilmesinde -Serahsî'nin (483/1090) izahına benzer- Medeni hukukta şu mütalaa yapılmaktadır:

“İkraah ve tehdit şartlarının gerçekleşmesi bakımından hâkimin, kendini failin (zorlananın) yerine koyup ikraah ve tehdit karşısında failin içinde bulunduğu duruma göre, ikraah veya tehdidin kusurluluğu kaldırıp kaldırmadığına karar vermesi gerekir.”¹²⁵

Eksik ikraah ihtiyara değil de satım akdi, kiralama ve benzeri rızaya dayalı akit ve tasarruflara tesir eder¹²⁶.

Hanefi hukukçularına göre eksik ikraah, fiili tasarruflarda değil sözlü tasarruflarda etkilidir¹²⁷. Şafiî, Maliki, Hanbelî ve Caferî hukukçularına göre zorlananın sözünün hukukî hiç bir değeri yoktur. İkraah altında iken zorlananın sarf edeceği sözler, kendisini bağlamamaktadır. Zorlananın boşaması (talak), satım akdi yapması ve sözlü tasarrufları geçersizdir¹²⁸.

3. Manevî/Psikolojik İkraah

Manevi ikraah, üçüncü şahsa, zorlananın yakınlarına yönelik zorlamadır. Zorlananın usul ve fîrudan, kardeş veya kız kardeşlerinden ya da benzeri yakınlarından herhangi birini hapsedme, yaralama veya öldürme ile tehdit etmek manevî ikrahtır¹²⁹.

Kaide olarak eziyetin bizzat zorlanana yönelik olması gerekir. İslam hukukçuları, zorlananın şahsına yönelik tehdidin ikraahı sabit kılacağında görüş birliğindedirler. Fakat zorlananın dışında üçüncü şahsa yönelik tehdidin ikraahı sabit kılıp kılmamasında farklı yorumlar yapılmıştır. Kişi üzerinde manevî teh-

¹²³ Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/577; Meydânî, IV/108; Halebî, 383.

¹²⁴ Ali Haydar, III/19; Karaman, II/151.

¹²⁵ Dönmezer, Sulhi-Erman, Sahir, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, İstanbul 1979, I/341-342.

¹²⁶ Udeh, II/307.

¹²⁷ Ali Haydar, III/19; Bilmen, VII/321; Karaman, II/151.

¹²⁸ Zeydân, *Vecîz*, 139.

¹²⁹ İbn Abidin, *Reddü'l-Muhtâr*, V/110; Muhammed Şakrâ, 51; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V/387.

dit oluşturan bu tür zorlamanın genel kurala (kıyas) göre ikrah sayılmaması gerektiği kanaatinde olan Pezdevi, Zeylâî gibi Hanefi hukukçuları bulunsa da Serahsî dâhil Hanefîlerin çoğunluğu, kişinin yakınlarına yöneltilen ikrahın istihsanen kişinin şahsına yöneltilmiş ikrah sayılması gerektiği görüşündedirler¹³⁰. Fakat üçüncü kişinin kimlerden olması gerektiği konusunda ihtilaf edilmiştir¹³¹. Üçüncü şahıs, oğul ve benzeri yakın akrabalarından biri olduğunda yapılan tehdit ikrahtır. Tehdidin geçerli sayıldığı bu yakın akrabalar; usul ve fürudan, kardeş ve kız kardeşinden veya buna benzer yakınlardandır¹³².

Hanefi fıkıh kitaplarında manevi ikrahın zorlananın ihtiyarını ifsat etmediği gibi rızasını da yok etmediği kaydedilir¹³³. Mukayeseli hukuk kitaplarında ise, "Hanefilerde üçüncü bir çeşit ikrah daha vardır ki, bu da manevî ikrahtır. Manevî ikrah rızayı tamamen ortadan kaldırırken ihtiyarı (seçme hürriyeti) ortadan kaldırmaz"¹³⁴ denilerek manevi ikrahta rızanın bulunmadığı belirtilir.

İslam hukukçuları arasında bu konuda sınırı en dar tutan Hanbelîler bile oğluna eziyetle tehdit edilen babayı zorlanan saymakta; fakat oğul dışında herhangi bir akrabaya eziyetle tehdidi ikrah olarak kabul etmemektedirler¹³⁵. Hanbelî fıkıh kitaplarından ortaya çıkan husus; sövme, azarlama, küfretme ve benzeri tehdit karşısında zorlananın mükrehun aleyhi yapmaması gerekir. Zira bu durum, ikrah olarak kabul edilmemektedir. Manevi ikrah olarak tanımlanan mücerret tehdit konusunda Ahmed b. Hanbel'den farklı iki görüş nakledildiği halde, Hanbelî mezhebindeki kuvvetli kanaate göre mücerret tehdit ikrahtır. Fakat Hanbelî mezhebine göre, insanın manen rencide edilmesine sebep olan sövme, alaya alma ve küfredilme ikrahi sabit kılmamaktadır¹³⁶.

Bu konuda en geniş kanaate sahip olan Şafiî hukukçularıdır. Onlara göre, zorlananın zevi'l-erhamdan olan bir yakınına işkence edileceği tehdidinde bulunulması ikrah olarak değerlendirilmektedir. Zorlanana, çocuğunu öldürmek veya onun aracılığıyla kötü bir fiil işleme tehdidinde bulunmak ya da hanımına tecavüz etmekle tehditte bulunmak ikrahtır. Zira bunlar, dayak atma veya rencide edici söz sarf etmeye nispetle daha büyük zarar verici davranışlardır. Şafiîlere göre kişinin babasını veya usul ve fürudan olan asabelerden birini öldürme

¹³⁰ Serahsî, XXIV/100-1; Bardakoğlu, "İkrah", XXII/33.

¹³¹ Udeh, II/308-9; Karaman, II/153.

¹³² İbn Abidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, V/110; Udeh, II/310; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V/387.

¹³³ Nesefî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/ 570; Buhârî, IV/383; İbnü'l-Hümâm, VII/293; İbn Abidîn, *Nesemâtu'l-Eshâr*, 292.

¹³⁴ Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, V/387; Nazariyye, 87. Karadâğî bu tür ikrahi; "ihtiyara tesir etmeyen fakat rızayı bozan" olarak izah eder. Bkz: Karadâğî, I/433.

¹³⁵ Makdîsî, IV/4; Cezîrî, IV/288.

¹³⁶ İbn Kudâme, VII/120; Makdîsî, IV/4.

ile ya da yaralayarak eziyetle tehdit etmekle ikrah sabit olur. Zorlanana, zevi'l-erham yakınlarından birini öldürme, yaralama veya onunla kötü bir iş işleme tehdidinde bulunmak da ikrahtır. Maliki hukukçuları da üçüncü kişi hakkında yapılan tehdidi ikrah olarak kabul ederler; fakat babayı oğul hükmünde gördükleri halde amca ve benzeri yakın akrabaya eziyeti ikrah olarak kabul etmezler¹³⁷.

Manevi ikrahi, onur kırıcı bir davranış olan ve fertlere göre farklı etki gösteren sövme, halkın huzurunda azarlama ve alaya alma olarak kabul ettiğimizde, daha isabetli neticeye varmış oluruz. Zira işkenceden ayrı olarak gerçekleştirilen mücerret tehdit, -mükrehun aleyh yerine getirilmediğinde- zorlanana uygulanacak şiddetli dövme, öldürme, yaralama veya bir organı telef etme gibi maddi bir fiildir. Bu tür bir tehdidin ikrahi sabit kılmasında büyük bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Tehdit unsurunun sadece maddi olması şart değildir. Bir takım hakların kullanılmasının yasaklanması da tehdit türü olarak kabul edilmelidir. Mesela, ebeveynini ziyaret etme hakkına sahip olan bir kadının bu hakkını kullanmasına ancak mükrehun aleyhi işlediğinde izin verilmesi veya evlenme çağına ulaşmış bir kızın mükrehun aleyhi yapması karşılığında babası tarafından evlenmesine izin verilmesi veyahut da mükrehun aleyh yerine getirdiğinde kocasının evine gitmesine izin verilmesi gibi yasaklamalar tehdit türü olarak kabul edilmelidir. Bu yasaklamalar, neticede suç sayılan bir işin işlenmesine sebep olduğunda ikrahi sabit kılar¹³⁸.

III. İkrahin Ehliyeteye Tesiri

Ehliyet arızaları vücûb ehliyetine değil, edâ ehliyetine daraltma veya yok etme şeklinde etki eder. Edâ ehliyeti kişinin akıl ve temyiz kabiliyetine dayandığı, muhakeme ve yapabilme gücünü yakından ilgilendirdiği için akıl ve temyizi zayıflatan veya ortadan kaldıran bütün arızı haller edâ ehliyetine de etki etmektedir. Vücûb ehliyeti ise zimmete ve insan olma vasfına dayandığı, hayatta olan her insan vücûb ehliyetine sahip olduğu için sonradan meydana gelen arızalar vücûb ehliyetini etkilemez¹³⁹.

Ehliyet arızaları, şahsın hukuki işlemlerine belirli sınırlamalar getirir veya onu namaz gibi dini sorumluluklardan muaf kılsa bile leh ve aleyhteki bir takım hak ve sorumlulukların oluşmasına engel değildir. Haksız fiiliyle bir

¹³⁷ Cezîrî, IV/291; Udeh, II/309.

¹³⁸ Udeh, II/309.

¹³⁹ Zerkâ, II/801; Zeydân, Vecîz, 100; Bardakoğlu, "Ehliyet", X/538; Karaman, I/190; Aydın, IV/108.

kimsenin malına zarar veren, zararı tazmin etmek zorunda kalır. Köleliğin dışındaki ehliyet arızalarını taşıyanlar, tam vücûb ehliyetine sahiptir. Bu sebeple, ehliyet arızalarının etkisi sadece eda ehliyetiyle ilgilidir¹⁴⁰.

İkrah, ehliyet arızalarından kabul edildiği halde ehliyetin aslına zarar vermez; edâ ve vücûb ehliyetini ortadan kaldırmaz¹⁴¹. Ehliyet zimmet, akıl ve bulûğ ile ilgilidir. Bu unsurların bulunmasıyla ehliyet vücûd bulur, varlık kazanır ve sabit olur. İkrah ise bunların hiçbirini yok etmez¹⁴². Zira insan, ikrah altında iken akıl ve zimmet sahibi olduğu gibi balığ olmaya da devam eder¹⁴³.

İkrahın şer'î teklifleri kaldırma fonksiyonu yoktur. İkrah altında olan bir kimsenin, zorlandığı fiili yapmaya veya sözü söylemeye rızası olmasa ve ihtiyarını ifsat olsa bile yine de şer'î hitabı anlayacak akli seviyede bulunmaya devam eder. İkrah ile ne kast ne de seçme hürriyetinin aslı ortadan kalkmaktadır. Zira zorlanandan, iki şeyden kendisi açısından daha az zararlı olanı seçmesi istenmiştir¹⁴⁴. Senhûrî (ö. 1971), Mustafa Ahmed Zerkâ gibi günümüz İslam hukukçularından bazıları da ikrahın ehliyeti ortadan kaldırmayıp daraltamayacağını; sadece kişinin rızasını olumsuz etkileyen ve "uyûbu'r-rızâ" olarak adlandırılan kişinin rızasına noksanlık getiren hususlardan olduklarını; yapılan akdin sadece sıhhatine olumsuz yönden tesir edeceğini belirtirler¹⁴⁵.

Başta Şafiiler olmak üzere fakihlerin çoğunluğuna göre zorlama sonucu zorlanan mubah olmayan bir şeyi yapmış, meselâ bir başkasını öldürmüşse tasarruf fail hakkında, başkasının malını telef etme gibi mubah bir davranışta bulunmuşsa zorlayan hakkında hüküm doğurur. Sözler gibi zorlayana nispeti mümkün olmayan tasarrufların hiçbir hukuki değeri yoktur; ise iki taraf hakkında da hüküm ifade etmez¹⁴⁶. Hanefi hukukçularına göre ise ikrah, zorlananın tasarrufunu hukuken yok hükmünde kılmaz. Tasarrufun zorlayana nispetinde de ikraha mâruz kalan kimsenin zorlayanın elinde bir alet durumunda olup olmaması ölçü alınır. Tasarrufun zorlayana nispeti mümkün olduğunda böyle bir nispet değişikliğine imkân verir ve hüküm zorlayan hakkında gerçekleşir. Zorlananın zorlayana alet kabul edilemeyen boşama, evlenme, kısası af-

¹⁴⁰ Aydın, IV/108.

¹⁴¹ Cubûrî, Hüseyin Halef, *Avârızu'l-Ehliyye inde'l-Usûliyyîn*, Birinci Baskı 1408/1988, 473; Zeydân, *Vecîz*, 137.

¹⁴² Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/570; Zeylaî, V/181; Muhammed Şakrâ, İsa Zekî İsa, *el-İkrah ve Eseruhu fi't-Tasarrufât*, Beyrut 1407/1987, 64.

¹⁴³ Serahsî, *Mebûsât*, XXIV/39; Halebî, 382.

¹⁴⁴ Serahsî, *Mebûsât*, XXIV/39; Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/570; Zeylaî, V/181; Molla Hüsrev, 37; Buhârî, IV/383; İbn Emîrî'l-Hâc, II/206; Halebî, 382; İbn Abidîn, 292; Cubûrî, 473.

¹⁴⁵ Zerkâ, II/811 vd; Senhûrî, *Nazariyye*, 346.

¹⁴⁶ Serahsî, *Mebûsât*, XXIV/39; Köse, 37-8; Bardakoğlu, "İkrah", XXIV/35-6.

fetme, yemin, adak gibi feshi mümkün olmayan sözlü tasarruflar geçerli olup sonucu zorlanana yani faile nispet edilir ve hakkında hüküm doğurur. Kanun koyucu, bu tür tasarruflarda belirli kelimelerin kullanılmasını, o kelimenin yüklendiği anlama yönelik iradenin bulunduğunu var saymıştır. Bu kelimeleri kullananın hüküm ve anlam yönünden kastı bulunmasa bile kelimenin kullanılması hüküm için yeterli görülmüştür. Zorlama, ister mülci, ister gayri mülci olsun alım satım, kira gibi feshi mümkün olan sözlü tasarrufları fasit kılar. Zira ikraah, seçme hürriyetini değil rızayı yok etmektedir. Rıza ise akdın sıhhat şartlarından biridir. Bu tür tasarruflarda zorlanan zorlayanın elinde bir alet sayılamayacağı için hüküm zorlanana ait olur. Zorlanan da rızası olmadığı için fasit olarak meydana gelen bu tür akitleri, ikraah kalktıktan sonra dilerse icazet vererek sahih hale dönüştürür; dilerse feshederek akdi geçersiz kılar. Ümmetten ikraahın kaldırıldığını bildiren hadis¹⁴⁷ de zorlananın fiillerinin dünyevî ve hukukî sonucunun olmayacağı değil uhrevî ve dinî cihetten sonucunun affedileceği anlamında yorumlanır.

İkraah, zorlayan açısından kul hakkını ihlal eden, haram ve zülüm sayılan günah bir davranış¹⁴⁸ olsa bile zorlanana dini-hukuki işlemlerinin neticesinden rıza ve seçme hürriyetinin olumsuz yönde etkilenmesi oranında sorumlu kılmakta; tasarrufları için haram, mubah, vacip gibi hükümlerin doğmasına sebep olmaktadır¹⁴⁹. İkraah altında iken bu hükümlerin doğması, zorlananın yükümlü sayılmasının belirtisidir¹⁵⁰. Mesela, başkasını öldürme ve yaralama gibi fiiller, zorlananın yapması hiçbir zaman caiz olmayan işlemlerdir. Zorlananın yapmadığı takdirde hayatını kaybetme tehlikesi bile olsa kişilerin dokunulmazlıkları eşit olup kendisinden zararı başkasına aynı şekilde zarar vererek savuşturamayacağına göre, bir başkasını öldürmesi veya yaralaması zorlayan ve zorlanan için *haram* kabul edilir. Öldürürse her ikisi günahkâr olacağı gibi, İslam hukukçuları arasında farklı kanaat bulunmakla birlikte kısas, diyet gibi ceza da gerekmektedir¹⁵¹. İslam hukukçuları tarafından zinaya zorlanan için benzer hükümler ifade edilmekte, zinaya zorlanan erkeğe had uygulanmamasına rağmen günahkâr kabul edileceği belirtilmekte, zinaya zorlanan kadınlar hakkında ise ayeti kerime¹⁵² gereği Allah'ın merhametli ve bağışlayıcı olması ifadesi ile had uygulanmayacağı gibi günahkâr dahi kabul edilmemesi gerektiği yönündeki görüş ağır basmaktadır. İslam hukukçuları arasındaki farklı kanaatlerle birlikte

¹⁴⁷ İbn Mâce, Talak, 16.

¹⁴⁸ Bardakoğlu, "İkraah", XXIV/33.

¹⁴⁹ Neseî, *Keşfu'l-Esrâr*, II/570.

¹⁵⁰ Serahsi, *Mebûsât*, XXIV/39.

¹⁵¹ Bardakoğlu, "İkraah", XXIV/37.

¹⁵² Nur, 24/33.

ikrahla da olsa zina, sıhrî mahremiyete, adam öldürme de mirastan mahrumiyete sebep olmaktadır¹⁵³.

Zorlanan, kalbi iman ile dolu olduğu halde inkâr sözünü telaffuz edip etmemede muhayyerdir. İnkârı gerektiren sözleri tehdit altında iken söylemez de öldürülürse, dinini inkârcılara karşı savunduğu, üstün tutup yücelttiği için şehit kabul edilir. Zorlanan burada azimeti tercih etmiştir. Zorlanan, küfür sözünü baskıdan kurtulmak amacıyla kalbi ile değil de sadece dili ile telaffuz etmesi *mubahtır*. Bu sözüyle dinden çıkmış olmayacağı gibi günahkâr da sayılmaz; bu durumda da ruhsatı tercih etmiştir. Ramazan orucunu bozmaya, farz namazı terk etmeye, başkasının malını telef etmeye zorlanan kişi için de benzer hükümler oluşacağı hukukçular tarafından belirtilmiştir¹⁵⁴.

İslam hukukçularının çoğunluğuna göre zorlananın ikrah altında iken ölümden kurtulmak amacıyla içki içmesi, domuz eti veya lâşe yemesi *vaciptir*; zorlanan direnir de öldürülürse günahkâr sayılır¹⁵⁵. Fakat Ebu Yusuf'a göre günahkâr sayılmaz¹⁵⁶. Dinin iman ve ibadet esaslarında zorlananın istenileni yapmaması sonucunda öldürülmesi, azimet hükmü kapsamında değerlendirilip şehit sayılmasına sebep oluyorsa; haram olan domuz eti ve benzeri şeylerin inkârcılara karşı direnerek yememesi sonucunda öldürülmesinin de değil günah sevap olduğunun söylenmesi daha uygundur. Her ne kadar ikrah olmaksızın zorda kalan bir kişinin zaruret halinde ölmeyecek kadar domuz etinden yemesi vacip olsa da, inkârcıların tehdidi altında yememesi dinin savunulması ve dine olan bağlılığın inanmayanlara ilanı bulunduğundan azimet olarak değerlendirilmesi gerekir. Zira buradaki gaye ile inkâra zorlananın küfür sözünü söylememesindeki dini yüceltme amacı aynıdır.

İkrah seçme hürriyetinin aslını ortadan kaldırmadığı gibi yükümlülük ve davranışları yerine getirebilme hususunda insanın güç ve kuvvetini de yok etmez. Zorlanan, baskı altında iken seçme hürriyetine ve yapılması istenileni kastedebilme özelliğine (ihtiyar) sahip bulunmaktadır. İnsan, kendisine herhangi bir işin yapılması yapılmamasından daha üstün görülmedikçe o işi yapmaya yönelmez. Zira insanın bütün davranışlarında seçme hürriyeti vardır. İnsan yöneldiği işi yapmayı arzu ettiğinde ihtiyarı sağlam iken, bir başkasının

¹⁵³ Serahsî, *Mabsût*, XXIV/39; Buhârî, IV/383; Zeylaî, V/181; Taftazânî, *Sa'duddîn, et-Telvîh ve't-Tavdîh*, İstanbul 1310, II/790; Zeydân, *Vecîz*, 137; Bardakoğlu, "İkrah", XXIV/36-7.

¹⁵⁴ Serahsî, *Mabsût*, XXIV/39; Kâsânî, VII/178; Buhârî, IV/383; Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahadır, *el-Mensûr fi'l-Kavâid*, Kuveyt 1406/1986, I/188; Cubûrî, 493; Bardakoğlu, "İkrah", XXIV/37.

¹⁵⁵ Serahsî, *Mabsût*, XXIV/39, 47-8; Kâsânî, VII/178; Buhârî, IV/383; Zeylaî, V/181; Zerkeşî, I/188; Taftazânî, II/790; Zeydân, 137; Cubûrî, 493.

¹⁵⁶ Serahsî, *Mabsût*, XXIV/48.

baskısı altında kalarak o işi yapmayı arzu etmediği halde sadece iki zarardan en hafifine katlanmak maksadıyla bir tercihte bulunmakta, böylece de ihtiyarı sağlam değil fasit ve bozuk olmaktadır¹⁵⁷. İhtiyarın fesadı ise ehliyeti ortadan kaldırmaz¹⁵⁸.

Sonuç

Ehliyet Şari'in şahısta takdir ettiği ve onu şer'î hitabı anlamaya uygun bir mahal haline getiren sıfattır. Ehliyet, usul açısından kişinin şer'î hükümlerle olan ilişkisini, fûru açısından ise dinî ve hukûkî hükmün doğmasının veya geçerliliğinin ön şartıdır.

İslam hukukunda buluşun (bedenî erginlik) edâ ehliyetine doğrudan değil dolaylı olarak tesiri kabul edilir. Zira asıl olan akıldır; fakat buluşa ulaşan kişi yeter derecede aklî olgunluğa eriştiği kabul edilerek tam edâ ehliyeti sahibi olmaktadır.

İnsanın hür irade, ihtiyar ve rızasıyla tasarrufta bulunmasına engel olan ehliyet arızaları, semâvî ve müktesep kısımlarına ayrılmaktadır. Meydana gelmesinde şahsın müessir olmadığı arızalara semâvî; müessir olduğu arızalara da müktesep arızalar denilmektedir. Ehliyet arızaları vucûb ehliyetine değil, edâ ehliyetine müessirdir. Müktesep arızalardan olan ikrahi şu şekilde tanımlayabiliriz:

“İkrahi, tehdidini gerçekleştirmeye güç yetirebilen bir şahsın (zorlayan), tehdidin gerçekleşeceğine zannı galip ile kanaat getiren ve o tehditten sakınmaya güç yetiremeyip korkar hale gelen bir diğer şahsı (zorlanan) kendi irade, ihtiyar ve rızasıyla yapmayı seçmeyeceği bir işi yapmaya veya bir sözü söylemeye sevk etmesidir.”

İkrahi tahakkuku için zorlayan, zorlanan, mükrehun aleyh ve mükrehun bihin bulunup ilgili şartlarının vuku bulması gerekir.

İslam hukukçuları, zorlananın şahsına yönelik tehdidin ikrahi sabit kılacağını ittifakla üçüncü şahsa yönelik tehdidin ikrahi sabit kılacağını ise prensipte kabul ederler. Üçüncü şahsın zorlanana olan yakınlığı hususunda görüş farklılığı bulunmaktadır. Bu konuda Hanbelîler sınırı en dar tutarak sadece babanın oğluna yönelik tehdidi ikrahi kabul ederler. Şafiîler ise zevi'l-erhamdan olan bir yakına yönelik tehdidi ikrahi kabul ederek sınırı en geniş tutar.

¹⁵⁷ Buhârî, IV/383; Senhûrî, *Nazariyye*, 419; Şaban, 286.

¹⁵⁸ Muhammed Şakrâ, 64; Aydın, IV/108.

İslam hukukçuları neticesi ölüm veya bir uzvun yaralanması derecesine ulaşmasa bile toplumda belli bir yer edinmiş makam, mevki sahibi onurlu kişilerin toplum huzurunda azarlanması, bir tokat atılması veya alaya alınması şeklinde yapılan tehdidi ikrah olarak değerlendirmektedirler. Zira onurlu kişilere bu tür davranışlar zarar verir.

İkrahı kısımlarına ayırmak suretiyle tahlilde bulunan hukukçular Hanefi hukukçularıdır. Hanefi hukukçuları ikrahı genelde tam ve eksik ikrah olmak üzere iki kısım altında ele aldıkları halde bir üçüncü kısım olarak da edebî yani manevî/psikolojik ikrahın üzerinde durur. Hanefiler ikrahı bu şekilde kısımlarına ayırırken, zorlananın irade, ihtiyar ve rızasına vuku bulan zararı göz önüne alır. Zorlananın rızasının yok olup ihtiyarının fasit olduğu durumları tam ikrah; rızasının yok olup ihtiyarının fasit olmadığı durumları eksik ikrah; rızasının bozulup ihtiyarının fasit olmadığı durumları da manevî/psikolojik ikrah olarak değerlendirirler. Hanbelî, Şafiî ve Maliki hukukçuları, ikrahı kısımlarına ayırmaksızın sadece zorlanana isabet edecek zarara göre değerlendirmekte; her ne kadar ismen manevi ikrahtan söz etmeseler de uygulamada zorlananın oğluna yapılan tehdidin ikrahı sabit kılacağını belirtmektedirler.

İkrahın gerçekleşmesi doğrultusunda belirleyici bir sınırın çizilmesi zordur. Zira yapılan baskının kişiler üzerindeki etkisi ve verebileceği zararı farklı olabilir. İkrahın şartlarının gerçekleşip gerçekleşmediği konusu, neticede durum değerlendirmesi yapma yetkisini elinde bulunduran hâkimin kararına bağlıdır.